
Adalékok Ferenczi *Klinikai Naplója* két szereplőjének beazonosításához

Contributions to the identification of two patients of Sándor Ferenczi

Hárs György Péter PhD
Eötvös József Főiskola
harsgyp@gmail.com

Initially submitted October 10, 2016; accepted for publication november1, 2016

Abstract

Contributions to identification of two patients in Sándor Ferenczi's clinical diary.

Three documents were compared: Sándor Ferenczi's Clinical Diary, a study of William Brennan and a memoir of Zsófia Dénes to learn more about Ferenczi's two patients. Brennan has made a successful attempt to identify the patients in Ferenczi's *Clinical Diary* in his study worth source material. In this study there is a (patient)couple named in the *Diary* as O. S. and N. D. (N. H. D.), two American patients, Natalie Rogers and Roberta Nederhoed. Brennan knows only a little about the life of these patients during the therapy. There are another two female patients called Winnie and Robbie appearing in one of the memoirs of Zsófia Dénes, and as I suspect they were mentioned by Ferenczi in his *Diary* as well. Dénes tells the story of their life and behaviour during the analysis. I am convinced that O. S. and N. D. are identical not only with Natalie Rogers and Roberta Nederhoed, but also with Winnie and Robbie. It is probably not a common phenomenon in the history of psychoanalysis – even if the thing is not about the blood-relations of members of the analytical „family” – that some relatives of the analyst gets in close, almost friendly and at the same time therapeutic relationship with patients to be analysed. The memoir of Zsófia Dénes can be regarded as a unique historic source for this moment as well.

Kulcsszavak: pszichoanalízis, Dénes Zsófia, Natalie Rogers, Roberta Nederhoed, élettörténetek

Keywords: psychoanalysis, Zsófia Dénes, Natalie Rogers, Roberta Nederhoed, life histories

Forrásértékű tanulmányában Brennan¹ sikeres kísérletet tett a Ferenczi *Klinikai Naplójában*² szereplő páciensek beazonosítására. Írása akkor akadt a kezembe, amikor én éppen egy másik

¹ Brennan, 2015.

² Ferenczi, 1996.

dokumentum, Dénes Zsófia egyik emlékezése³ két olyan szereplőjének beazonosításával foglalkoztam, akiket – gyanítottam – *Napló*jában említ Ferenczi is. A gyanú bebizonyosodott – s megerősítették Brennan kutatásai.

Nálam a „fölfedezés” egy nagyobb munka „melléktermékének” tekinthető: Dénes Zsófia és a pszichoanalízis kapcsolódási pontjait kívántam föltárni. Ezek pedig számosak, kezdve a rokoni szálakon, a baráti kapcsolatokon, az írói-újságírói pályával együtt járó kíváncsiságból és a személyes érdeklődésből egyaránt adódó ismeretségeken, sőt, a beteg-orvos viszonyon át az analitikus tanok melletti elméleti elköteleződésen keresztül azok fölhasználásáig Dénes Zsófia saját életében és írásaiban.

Dénes Zsófia nevét elsősorban Adyval kapcsolatban szokás emlegetni. Az már kevésbé köztudott, hogy rokoni szálak fűzték Ferenczi Sándorhoz.⁴ Dénes Zsófia anyai nagynénje, Pálos (született Altschul) Gizella 1919-ben, tizenkilenc év ismeretség és a Pálos Gézáttól⁵ való válása után Ferenczi Sándor felesége lett. Ettől kezdve Dénes Ferenczit nagybátyjának tekintette, Ferenczi pedig unokahúgaként emlegette őt.⁶ Dénes Zsófia és Ferenczi kapcsolata azonban a családi köteléknél régebbre nyúlik vissza. Dénes egyik anyai rokona, Alcsúti Ágost Ferenczi „legbensőbb barátja” volt, akit Ferenczi gyakran fölkeresett náluk. Ferenczi elbeszélgetett Zsófiával annak kamaszkorában is, és tudunk róla, hogy megtekintette Dénes Zsófia egy előadását 1915-ben.⁷ Témánk szempontjából azonban fontosabb ennél, hogy Ferenczi révén ismerkedett meg a pszichoanalízissel és a pszichoanalitikusokkal. Személyesen Freuddal, Anna Freuddal, Groddeckkel, Lou Andreas Saloméval és Marie Bonapartéval. A Ferenczi által fölkelített érdeklődésnek köszönhető az is, hogy Dénes Zsófia érdeklődni kezdett a többi analitikus munkássága iránt, és alaposan áttanulmányozta a pszichoanalízis történetét. Számos pszichológust megszágyonító módon tisztában volt Breuer, Fliess, Pfister, Jung, Adler, Stekel, Rank, Sachs, Abraham, Eitingon, Brill szerepével, jelenőségével és – minden valószínűség szerint – műveivel is.⁸

És 1930-ban Dénes Zsófia három évre „tevélegesen” is belevágyott a pszichoanalízisbe, Ferenczi egyfajta asszisztenseként, és a maga módján elemezte is két amerikai beteg lelkét és egymáshoz való viszonyát. Ez a két beteg is azok sorába tartozik, akiket nem igazán emleget a pszichoanalízistörténet – Brennan tanulmányáig legalábbis csak két *Napló* béli betűjelként, ismeretlenül. Eredetileg csak egyikük volt Ferenczi páciense, a másikat részben annak kérésére vállalta el, részben azért, hogy jobban kontrollálhassa a kúra hatását, a két nő egymáshoz való viszonyát és általában az eseményeket. Dénes visszaemlékezése egyaránt árul el sokat a két betegről, Ferencziről és – lehet, akaratlanul – önmagáról.⁹ Azt, hogy nem olvasott Dénes Zsófiát, nem lehet Brennannak szemére vetni. Annál meglepőbb, hogy sem a magyar irodalomtudósoknak, sem a pszichológusoknak nem tűnt föl az egybeesés, vagy nem érezték készletetést a kutakodásra. Nem kevésbé meglepő – és

³ Dénes, 1984, 219-231.

⁴ Ezt a szálát megemlíti többek között Harmat Pál (Harmat, 1994, 80 és 2012) és Valachi Anna (Valachi, 2008, 216) is.

⁵ Pálos (eredetileg Propper) Géza (1856?-1919): Pálos (született Altschul) Gizella (1866-1949) első férje, jogász, ügyvéd.

⁶ Dénes, 1979, 12, 128, 160-161, 187; Dénes, 1979.; Dénes, 1984, 405; Freud – Ferenczi, 2003, 125. (719 Fer).

⁷ Vö. Dénes, 1964, 11, 183; Dénes, 1979; 1980, 362-363; Dénes, 1981, 439-440.

⁸ Dénes, 1979, 54, 62, 63, 180.

⁹ Dénes, 1984, 219-231.

lehet, hogy az előbbi fölvetésben foglaltak okaként is fölfogható –, hogy a Freud – Ferenczi levelezés időben vonatkozó részében nem szerepelnek ezeknek a páciensek sem betűjeleikkel, sem pedig a nevükön¹⁰, holott több mint három éven át – az orvos haláláig – álltak kezelésben Ferenczinél.¹¹ (Nem tudom, de – ismerve a Freud és Ferenczi között akkorra már romló viszonyt – lehet, hogy említetlenségükbe belejátszik, hogy eredetileg Freudhoz akartak analízisbe menni, aki visszautasította őket¹² – Ferenczi halála után megint Freudnál próbálkoztak, eredménytelenül.¹³ Az viszont meglepő, hogy Ferenczi nem említi Grodecknek sem a két páciensst.)

*

Brennan munkájában szerepel egy (beteg)pár, akiket a *Napló* O. S. és N. D. (N. H. D.) néven rögzít, két amerikai páciens, Natalie Rogers és Roberta Nederhoed.¹⁴ A *Napló*ból a betűjelek mögé rejtett személyekről a következőket tudhatjuk meg.

Kilencszer szerepelnek Ferenczi feljegyzéseiben: 1932. február 21-én, február 24-én, május 8-án, június 23-án, június 26-án, június 30-án, július 21-én, július 27-én és augusztus 12-én. Leghosszabban a május 8-aiban, a június 26-aiban és az augusztus 12-eiben. A dátumok egyrészt elárulják, milyen gyakorisággal foglalkozott velük *elméletben* Ferenczi, másrészt a jegyzetek címeiből megtudhatjuk, hogy *milyen* elméleti és gyakorlati problémákat vetett föl a kezelésük. Ha a gyakoriságot nézzük, azt találjuk, hogy 1932. február második felében, május elején, június második felében, július második felében és augusztus első felében foglalkoztatták Ferenczi gondolatait. Ennek a szóródásnak számos oka lehet, de bizonyára belejátszik az is, hogy a két beteg rengeteget utazgatott.¹⁵ (Megjegyzem: nem – legalábbis megnevezve nem – szerepelnek a levelezésben a Ferenczivel utazgató számos beteg között sem.) Mindenesetre, tekintve, hogy a *Napló* január 7-tel kezdődik és október 2-án fejeződik be, és figyelembe véve a páciensek utazgatásait, említésük „számottevőnek” tekinthető. A dátumok alatti bejegyzések közül van két hosszabb, amelyik teljes egészében Winnie-ről szól: a május 8-i és a június 26-i.

Többet mond ennél, hogy milyen elméleti és gyakorlati problémákhoz társítja Ferenczi ezt a (két?) esetet. Hogy ezt két – esetleg egymással összefonódó – esetként kellene-e kezelnünk, vagy pedig egyetlen „kettős” esetként, azt nem vagyok hivatott eldönteni. Tény, hogy eredetileg csak egyikük volt Ferenczi páciense, a másikat részben annak kérésére vállalta el, részben azért, hogy jobban kontrollálhassa a kúra hatását, a két nő egymáshoz való viszonyát és általában az eseményeket. Dénes azt írja: „Együtt kerültek hozzám analíziskúrára.” És: „A pszichiáternek tulajdonképpen Winnie volt a betege. [...] Így tehát az orvos - Winnie kérésére – Robbie analízisét csak azért vállalta el mégis, hogy ezen keresztül

¹⁰ Freud-Ferenczi, 2005.

¹¹ Dénes, 1984, 225.

¹² Dénes, 1984, 224.

¹³ Dénes, 1984, 229.

¹⁴ Brennan, 2015, 7-10. – Brennan jegyzetben megjegyzi, hogy „**az eredeti naplóban szereplő B., Mrs Sp. valójában O. S., Miss Rogers, C., Mrs. Sch. pedig N. D., Nederhoed**” (Brennan, 2015, 16, 8. jegyzet). Én ezt az állítást nem találom igazoltnak, így a továbbiakban nem veszem figyelembe. Egyébként sem látom okát annak, hogy Ferenczi, aki mindvégig következetesen használta a betűneveket – Dm., Clara Mabel Thompson (1893-1958) itt is a szokott módon szerepel –, változtatott volna ezen. Ezenkívül szerepel „O.S.” jelöléssel egy páciens a *Napló* 137. oldalán – ő azonban „férfibeteg”.

¹⁵ Erre utal mind Brennan, mind pedig Dénes Zsófia is.

jobban belelásson kettejük problémáiba és Winnie reakcióiba.”¹⁶ Ezzel már előrebozsátottam, hogy a két páciens – Dénes Zsófiánál Winnie és Robbie. (Robbie-t Brennan is ismeri Robbie-ként, a Winnie név azonban előtte ismeretlen.) Margaret Severn (Elizabeth Severn lánya) – valószínűleg nem véletlenül, hanem utalva a szoros összetartozásra – Winnie-t és Robbie-t „Nat-Neder” társaságnak nevezte el.¹⁷

Az említett időpontokhoz sorrendben a következő címek vagy címszavak tartoznak: „Fragmentáció”, „Öntudatlan állapotban bekövetkező trauma”, „Szkizofrénia-szerű belső üresség, amelyet külső buzgólkodás és kényszerneurózis fed el, női homoszexualitás. Hirtelen javulás csaknem két éves 'elakadás' után, nyilvánvalóan az analitikus 'felébredésének' hatására (O. S.)” (itt Winnie már a címnek is része!), „Érzésteleníteni a traumát”, „A mások fájdalma enyhítésének, illetve a segítségnyújtás és a tehetség támogatásának kényszeréről”, „A felnőttpszichológia átvitele a gyermekekre (falsum)”, „Néhány megjegyzés a szegényérzetről”, „Szerepet játszik-e a düh az elfojtás folyamatában?”, „A funkcióhasadás szubjektív ábrázolása”.

Ha csupán a címeket nézzük, már az is sokat elárul a betegekről, betegségükről és a kezelésről. Robbie betűjellel mindössze kétszer, az 1932. június 23-i („N. H. D.”) és a július 21-i („N. D.”) bejegyzésben szerepel, öt bejegyzésben pedig mint „partnernő” vagy „barátnő” (május 8., június 26., július 21., július 27. és augusztus 12.) természetesen Winnie „társaságában” (a szövegben való szerepeltetésüket és annak okát egyaránt értve ezen); az első „nevesített” esetben a „narkózis” a közös nevező, a másodikban egy egymáshoz való viszonyukból adódó szituáció miatt kerülnek együtt említésre. Tehát Winnie-ről tudunk meg többet – életéről, Robbie-hoz és más nőkhöz való viszonyáról, Ferenczi róla fölállított diagnózisairól, a kezelés módszeréről és menetéről, az analitikus adekvát hozzáállásáról, az esethez kapcsolódó elméleti megfontolásokról. Ugyanakkor Robbie szerepeltetéséből róla magáról is képet kapunk. A „barátnőt” Ferenczi egyetlen egyszer, július 21-én azonosítja N. D.-vel. Ebből, továbbá ritkább és rövid szerepeltetéséből úgy tűnik, Robbie viszonylag jelentéktelenebb Ferenczi számára Winnie-hez képest. Ennek egyetlen kijelentés látszik ellentmondani: „*Látható eredmény nélküli türelmes küzdelem a teljes érzelmi üresség ellen, a partnernő azonban, aki gyorsabban halad előre, segíteni kezd nekem az analízisben.*”¹⁸ Ferenczi valójában két kijelentést tesz ebben a mondatban – egyrészt megállapítja, hogy Robbie analízise jobban halad, másrészt, hogy elősegíti Winnie analízisét (sajnos, a „segítés” mibenléte nem tisztázott).

A vonatkozó naplórészletek ismertetésekor nem a kronológiát fogom követni – a másik két forrással, Dénes visszaemlékezésével és Brennan kutatásainak eredményeivel való könnyebb összevethetőség kedvéért –, hanem a tematikus tárgyalás mellett döntöttem. A Ferenczi *Naplójában* fellelhető információkat öt tematikus csoportba soroltam. Ezek: 1. Winnie éle(történet)e; 2. Winnie és Robbie; 3. Winnie tünetei és a diagnózisok; 4. a kezelés; 5. az eset elméleti hozadécai.

*

1. *Winnie éle(történet)e az első benyomástól a kezelés végéig.*

¹⁶ Dénes, 1984, 219 és 225.

¹⁷ Severn, M., 1988. – Severn, Elizabeth (szül. Leota Brown, 1879-1959): amerikai pszichoanalitikus. A *Klinikai Naplóban* „R.N.”-esetként szerepel (Ferenczi, 1996). Bár nem volt semmilyen tudományos fokozata, doktori címet használt és analitikusként dolgozott. Könyve Ferencziről: Severn, E., 1933.

¹⁸ Ferenczi, 1996, 118.

Az első benyomás és Winnie jelleme. Az állatkertről a tehetséggondozásig. Ferenczi így írja le Winnie bemutatkozó látogatását: „O. S. mint kissé beteg fiatal hölgy érkezett hozzám, az utolsó divat szerint öltözve, azzal a szándékkal, hogy vonzó legyen. Egy barátnőjét is magával hozta Budapestre. Féltékeny férjétől függetlenül, zavartalanul akart élni barátnőjével, akit segíteni akart írói tehetsége kibontakoztatásában. Hozzám, az analízisbe azonban nem egyedül, hanem a barátnője, valamint két majom, három kutya és több macska kíséretében érkezett.” Később Winnie háztartása vagy „udvartartása” tovább bővült: „Az állatok és a barátnő mellett O. S. most egy tehetséges lányt, akit valóban az elkallódás veszélye fenyegetett, örökbe fogadott, hogy nagy művészt faragjon belőle. Ez a lány ma talán a világ egyik legígéretesebb táncosnője.” A tehetségek felkarolására irányuló hajlam Winnie-nél erős és állandósult vonás. Már Robbie-hoz való vonzódásába is belejátszott. Ezeket a lélektani és élettörténeti momentumokat Ferenczi „A mások fájdalma enyhítésének, illetve a segítségnyújtás és a tehetség támogatásának kényszeréről” cím alatt tárgyalja. Ugyanitt jegyzi meg, hogy a beteg „érezte magában tehetséget”, de mivel meggátolták annak kibontakoztatásában, másokban kezdte keresni azt. „O. S. nyilvánvalóan azonosul a felkarolandó elhanyagolt tehetségekkel. Titkon azonban még élt benne a remény, hogy egyszer maga is szép, testileg és szellemileg tündöklő és vonzó lesz.”¹⁹

Winnie gyermekkorától fogva dédelgetett vágyai – a „vonzó” külsőre irányuló (amit Ferenczi már az első benyomás lejegyzésekor is hangsúlyozott), valamint a tehetségével kapcsolatos; mindkettő egyben eszköz mások szeretetének elnyeréséhez – nem valósultak meg. Noha élete folyamán ebben a kudarcban nyilvánvalóan a környezetének is juthatott szerep, Ferenczi a páciens tudattalanjának stratégiáiban látja a valódi gátakat. „Ahelyett, hogy tovább szenvedne és további, gyakran fáradságos kísérleteket tenne arra, hogy a vágy tárgyait talán fáradságos és türelmes munkával a valóságban megszerezze, hirtelen elfogy a türelme, és helyette bekövetkezik a fantáziaszintű azonosulás egy már kész, sikeres szépség- és életideállal.”²⁰ Ezek az azonosulások veszélyesek. Különösen akkor, ha az idealizált személy, az azonosulás tárgya „rossz” tulajdonságok hordozója, amelyek beépülnek az így kialakított fantáziavilágba. „A valóságot elhanyagolva, amit többé nem vesznek figyelembe, és mélyen elmerülve az élvezetekben az azonosulás tévútja kínálta utakon, alig veszik észre, hogy eközben múlik az idő, hogy öregszenek, és még mindig nem teremtettek otthont, hogy csökken vonzerejük.”²¹ Winnie segítőkészsége is – amelynek a tehetséggondozás nyilvánvalóan csupán egyik megnyilvánulása – azonosuláson alapul: „a kényszeres segíteni akarás [...] azonosulás eredménye. Annak az anyának a szerepét játssza, aki gyermekének a legjobb kibontakozási lehetőségeket biztosítja, és fogadott gyermekeivel együtt élvezni boldogságukat.”²²

Ferenczi azonosulásról vallott nézetei, a mimikri-elmélet²³ kapcsán elsősorban az R. N. esetet, Elizabeth Severnt, azaz *Orphát* szokás emlegetni. Ugyanakkor a gondolat megfogalmazódásához – hogy a fenyegetett, megtámadott személy az autoplasztikus alkalmazkodás révén, föladván saját énjét azonosul az „agresszonnal” – nyilvánvalóan a többi páciens is hozzájárult, így Winnie is.

¹⁹ Ferenczi, 1996, 152.

²⁰ Ferenczi, 1996, 152.

²¹ Ferenczi, 1996, 153.

²² Ferenczi, 1996, 153.

²³ Ld. Hárs, 1998.

Ezzel az azonosulási kényszerrel függ össze a segíteni akarás kényszeres vágya. „O. S. tehetetlenül szenved attól a kénysertől, hogy semmiféle szenvedést nem tud elnézni anélkül, hogy azt valahogyan ne enyhítené [...]”²⁴ Winnie esetében, aki objektíve szabaddá vált arra, hogy azzá legyen, akivé lenni vágyott, ez elé éppen azonosulásai állottak akadályként. „Az esetben az a tragikus, hogy a betegnek, miután már felnőtt, és övé lett a vagyon és az a feletti rendelkezési jog, továbbra sincs igazán bátorsága ahhoz, hogy ő maga élvezze ezt a szabadságot. Most is az a kényszer, hogy másoknak szentelje magát, ahogy valójában egész gyermekkorát és fiatalságát, sőt intelligenciájának egy részét is a tébolyodott – örült – környezetnek kellett szentelnie. Könnyekig meghatódik, és azonnal kész a jötevő beavatkozásra.”²⁵

A mimikri-reakció gyermeki. Mint ahogy gyermeki Winnie viselkedése is. Megfelel annak, ahogyan Ferenczi a *Naplóban* a védekezéssel és a daccal szemben a békére törekvést és az önfeladást leírja. Winnie „mindig is állította, hogy szinte soha nem érez haragot vagy más effélét”²⁶ Állítása igaz lehet, mert jellemének ezt a vonását Ferenczi hasonlóképpen látja. „A valóságban O. S. a legnagyobb mértékben infantilis, játékos gyermek, márpedig az ilyen gyermekek tartósan dac- vagy dühbeállítódásra eredetileg egyáltalán nem képesek; pillanatnyi haragot éreznek tán, de ezt, mihelyst az ember barátságosan rájuk mosolyog, elfelejtik.”²⁷

Noha Ferenczi nem foglalkozik behatóbban a dologgal, Winnie jelleméhez tartozik még, hogy a lelki traumák és szenvedések kezelésére kialakított stratégiáival szemben betegesen fél a testi fájdalomtól: „olyan nagyon fél, hogy 200 dollárért Párizsból saját altató berendezést hozatott magának, aminek használatához még a legkisebb fogászati beavatkozásnál is ragaszkodik.”²⁸ (Úgy vélem, e mögött is lélektani okokat kereshetnénk.)

Családi tébolyda – háttér és környezet. Ferenczi *Naplójában* följegyz, hogy a „beteg erősen terhelt családból származik, anyja elmeógyógyintézetben van”, és hogy anyai ágon a család „körülbelül 150 éve igazolhatóan tele van tébolyodottakkal. Valamennyi nő – a nagyanya, a dédanya stb. – megőrült a gyermekszülés után.”²⁹ Azonban a beteg nem csupán „visszamenőleg” kitett a terheltségnek. Terhelt és terhelő volt a gyermekkori szűkebb környezete is. Egy házban laktak „beteg” nagybátyjával³⁰, aki „csaknem elmebetegnek minősíthető hipochonder” volt³¹ és az azzal együtt élő, szorongó, Winnie által mégis szeretett nevelőnővel.³² Mindehhez hozzájárult még a részeges apa³³ jelenléte, majd a szülők válása után egy „zsarnok”, de „impozáns” és szeretett –, később öngyilkos mostohaapa, aki Winnie-t belekényszerítette első házasságába³⁴ Szeretetet csak nagybátyjával és mostohaapjával szemben érzett – és valószínűleg csak tőlük is kapott vagy arra csak tőlük számított.

²⁴ Ferenczi, 1996, 158.

²⁵ Ferenczi, 1996, 159.

²⁶ Ferenczi, 1996, 173.

²⁷ Ferenczi, 1996, 173.

²⁸ Ferenczi, 1996, 150.

²⁹ Ferenczi, 1996, 117.

³⁰ Ferenczi, 1996, 118.

³¹ Ferenczi, 1996, 158.

³² Ferenczi, 1996, 118.

³³ Ferenczi, 1996, 117.

³⁴ Ferenczi, 1996, 118.

Gyermekkor. Hogyan legyünk magunk is beteggé? Mintha Winnie-t családi háttere már predestinálta volna arra, hogy felnőttként a Ferenczi által kigondozott terápiás közeg rejtekében találjon védelemre, szeretetre és – mindkét értelemben – megértésre³⁵. Gyermekkorának vonásait szenvedélyek, szenvedések, vágyak és sérülések idegein rángatott, közeliként is idegen kezek firkálták föl a maguk alkotta sűrűen sötét árnyalatú háttérre. A harmonikus kis családi körből kezdetben hárman befolyásolták meghatározóan élete és lelki élete alakulását. Az anya, a nagybácsi és a nevelőnő. (Az alkoholista apa szerepéről a *Naplóból* semmit sem tudunk.) Minthogy az azonosulás velünk született ösztönös vágyunk is, nem csupán és mindig kényszerreakció, számára mintaként is csupán e három személy és személyiségük maradt. Winnie gyermekkorra traumatogén események és az azokra adott patogén reakciók sorozata.

Az anyához két agresszív esemény kapcsolódik (amelyek később többször is előfordultak), és mindkettő a csecsemőkort érinti. Az egyik egy passzívnak nevezhető megnyilvánulás, orális támadás, a táplálék megvonása. „A beteg maga hivatkozik arra a traumára, amit hathetes korában szenvedett el, mikor elmebeteg anyjával körülbelül 2–3 napot egy szállodában töltött, és nem lehet tudni, milyen bánásmódban volt része, míg végül rájuk találtak. Ez bizonyára olyan pillanat volt, amikor a gyermek heves rémületet élt át, és táplálékot követelt, anyja azonban valószínűleg hagyta éhezni, úgyhogy végül a gyermek annyira kimerült, hogy még a táplálék követelésével is felhagyott, és attól kezdve mintegy csak az elmúlást érezte.”³⁶ A másik pedig az aktív, genitális veszélyeztetés. „Személyiségfejlődését egy sokkal korábbi időszakban az anyja zavarta meg, aki valóban elmebeteg volt, és a családban mindenki tudta, hogy egyik rohama alkalmával a gyermeket két napon át a szobájában tartotta. Senki sem tudja, mi történt ez alatt, csak az analízisbeli reprodukciós kísérletek (az anya mindig kínosan ügyelt rá, hogy megakadályozza lányánál a maszturbációs tevékenységet) vezettek arra a feltételezésre, hogy az anya rátámadt a gyermek nemi szervére.”³⁷ Erre a traumára beteg többször is visszatér: anyja „valószínűleg [...] mint egy örült, rátámad az alvó gyermekre, valamiféle, álmában elkövetett maszturbációs tevékenység miatt.”³⁸ Egy későbbi naplóbejegyzésben Ferenczi már nem csupán valószínűsíti az eseményt, hanem tényként kezeli azt. Csupán a támadás kivitelezésének módja az, ami továbbra is homályban marad. „Megállapítást nyert, hogy másfél éves korában a beteg naphosszat teljesen egyedül volt örült anyjával, aki – nem tudni milyen módon – rettenetes procedúrákat alkalmazott, hogy megóvja a gyermeket az onániától.”³⁹

A gyermekkor dráma másik két alakítója a nagybácsi és a nevelőnő. Mindkettejükhöz ambivalens viszony fűzte Winnie-t. A z ambivalencia feloldásának egyik lehetséges módja, miként az Ödipusz-konfliktus esetében is az azonosulás; így nemcsak a benső konfliktus oldódhat, de az azonosulási vágy is kielégülést nyerhet. „Gyermekkorának környezeti hatásai körülbelül a következők voltak: egy csaknem elmebetegnek minősíthető hipochonder házában élt, és nevelőnője nagyon korán megértette vele, hogy ennek a nagybácsinak minden lárma rettenetesen árt. Ő erre nem dühvel reagált, mert a nevelőnőnek és a nagybácsinak akkora volt a tekintélye előtte, hogy nemcsak hogy nem mert ellentmondani, de meg sem fordult a

³⁵ A megértés fogalmáról ld. Hárs, 1995.

³⁶ Ferenczi, 1996, 202.

³⁷ Ferenczi, 1996, 159.

³⁸ Ferenczi, 1996, 70.

³⁹ Ferenczi, 1996, 117.

fejében, hogy esetleg nincs igazuk. Egyszerre csak szorongó, teljességgel a környezet hipochondriáját utánzó személlyé változott, csak lábujjhegyen járt, és tökéletesen meg volt róla győződve, hogy a kisgyermek számára ez a természetes viselkedés. Az egyetlen vágyteljesítő fantáziája az volt, hogy egyszer majd felnőtt. Ha felnőtt leszek, többé nem kell lábujjhegyen járnom, mások, talán a gyermekeim fognak lábujjhegyen járni, hogy nekem nyugtom legyen.”⁴⁰ Ugyanakkor Winnie-nél nem ez a gyermekkori vágy valósult meg felnőttkorában, hanem az azonosulásnak éppen másik oldala: a (traumákból adódó) lelki megbetegedés és a (szeretetvágyára adott válaszként talán szintén csak fantáziájában megélt) szeretetadás és gondoskodás. „[...] (Az anya egyik fivére, egy amerikai milliomos, együtt lakott velük; a beteg egy túlzottan szorongó német nevelőnővel a kastély egyik féltve őrzött, távol eső részében lakott.) Nyilvánvalóan mindent bevetettek, 1. hogy a beteget óvják az izgalmaktól, 2. hogy távol tartsák tőle a megbolondulás képzetét, a rendkívül intelligens kislány azonban, aki magát teljesen egészségesnek érezte, úgy tűnik, minden keresztüllátott. Mindazonáltal, őt magát is elfogta a félelem a megbolondulástól, és tudatosan elfogadta környezetének attitűdjét: 1. óvakodott az érzelmektől (amiket azonosított az örültséggel), 2. a tudatos szorongásból fóbiás óvintézkedésekbe menekült, emellett rettenetesen unatkozott!, nem értette, miért nem szeretik a kortársai (túlzott racionalitása miatt nyilvánvalóan játékrontó volt). Azzal vigasztalódott, hogy 18 éves korától fogva, mikor felnőtt lesz, minden meg fog változni, mindent szabadon megtehet.”⁴¹ Harmadik traumatikus hatásként jelentkezik a gyermekkorban tehát a kortárs csoport elutasítása is – ebben nem csupán Winnie „játékrontó” viselkedése játszott szerepet, hanem külső megjelenése is, beleértve az öltözködését, ami megint csak anyjának volt köszönhető. Nagybátyja, nevelőnője és később mostohaapja pedig nevelési elveikkel nyomorították tovább: „gyermekként túlságosan nagydarab és kövér volt, rosszul öltözött, noha anyja és nagybátyja többszörös milliomosok voltak). Érzett magában tehetséget, képességei azonban a merev német nevelési módszerek mellett nem bontakozhattak ki. Furcsa, komikus külseje miatt senki sem barátkozott vele.”⁴² Nevelése nem csupán szociálisan szigetelte el, de – amennyiben valóban volt is – tehetsége érvényre jutásának is gátat vetett.

*Fiatalkor. Pavlovától Ferencziig.*⁴³ Még a nagybácsi otthonában történt, hogy Winnie-t a sok rossz mellett egy pozitív élmény is érte. „Már fiatal lányként az volt számára a legnagyobb esemény, hogy mostohaapja házában találkozott Pavlovával, a kor leghíresebb táncosnőjével, de annyira meg volt rendülve, hogy egyetlen szót sem volt képes szólni, csak csodálni tudta őt.”⁴⁴ Pavlova Winnie lelki életére két ponton is erősen és megerősítően hatott: egyrészt megérintette művészi ambícióit, másrészt belejátszhatott – a nevelőnő révén részben már megalapozott – szexuális irányultsága alakulásába is.

Később azonban a család összetétele is megváltozott. „Időközben a családi körülmények bonyolultabbá váltak. A részeges apa elvált az anyától, az anya hozzáment egy híres orvoshoz, aki nyilvánvalóan nem szerelemből, hanem csak a pénzéért vette el, hogy fel tudja építeni nagy kórházát. Ezt meg is tette. Egy ideig úgy tűnt, hogy a beteg megszerette az

⁴⁰ Ferenczi, 1996, 158.

⁴¹ Ferenczi, 1996, 117.

⁴² Ferenczi, 1996, 152.

⁴³ Anna Matvejevna Pavlova (1881- 1931): kora legnagyobb tartott balerinája. Feltételezem, hogy a Pavlova iránti szerelem tér vissza a fiatal táncosnő „örökbe fogadásának” idézett gesztusában.

⁴⁴ Ferenczi, 1996, 152.

impozáns mostohaapát, aki óriási ambícióra kényszerítette, rögzített életszabályokat táplált bele, melyeket szüntelen szem előtt kellett tartania, emellett zsarnok volt, elkergette a háztól a szeretett nevelőnőt és a beteg nagybácsit (akiknek viszonyuk volt egymással), az utóbbi Kaliforniába költözött és a beteg ide-oda ingázott New York és Kalifornia között.”⁴⁵

Winnie fölnőtt, és egyetemre ment. „Az egyetemen – mihelyt ilyen érzésekre egyáltalán képes volt – több lányba is beleszeretett. A fiúk semmiféle benyomást nem tettek rá. (Talán attól való félelmében, hogy gyermeke lesz, ami egyet jelent a megörüléssel.)”⁴⁶ Félelmét bizonyára arra alapozta, hogy anyjánál, nagymamájánál és dédanyjánál egyaránt szülés után jelentkeztek az elmebetegség tünetei. A rettegett esemény mégis majdnem megtörtént. Winnie teherbe esett. A következmények egy kényszerházasság lett – noha nem a gyermeket nemző férfival –, és a lesbikus hajlam megerősödése. „Egy európai út során megismerkedett egy könnyelmű külföldivel, aki megfosztotta szüzességétől. Hazatérve rémülten veszi észre, hogy terhes. Rettenetes félelmében mostohaapjához fordul, aki a következőképpen reagál: bebeszéli neki, hogy a művi abortusz lehetetlen, hozzá kell mennie valakihez anélkül, hogy megmondaná neki, hogy állapotos. Egy régi kérés, egy azonos társadalmi osztálybeli tehetős fiatalember rendkívül boldog, hogy az övé lesz. A beteg ellenben azt hiszi, hogy a mostohaapa és a vőlegény csak a forma kedvéért köttetnek vele házasságot, és az utóbbi közvetlenül az operáció után lehetővé fogja tenni, hogy elváljon tőle. Ezzel szemben mindkét férfi azt reméli, hogy bele fog törődni a házasságba. Ez azonban nem következik be, a beteg kényszerhelyzetbe kerül, az eltitkolás miatt büntudatot érez és sajnálja a férjét. Igazán szeretni azonban, részben neurotikus okokból, nem tudja. Így nőbne szeret bele, felfedezőutakra indul Brazíliába férjével és barátnőjével. Időközben a mostohaapa halálosan beteg lesz, és kiveti magát saját kórháza ablakán. A beteg analízisbe jár egy amerikai orvoshoz, aki valamelyest segít neki, végül azonban moralizálni kezd, és megpróbálja a beteget rábeszélni, hogy törődjön bele a házasságba. A beteg évek óta próbált hozzám jönni, én azonban csak hároméves várákozás után tudtam fogadni.”⁴⁷ Az események tehát összesűrűsödtek Winnie életében: a ráerőltetett házasságot dél-amerikai utazások követik – hármasban, férjével és szerelmével –, mostohaapja öngyilkos lesz, Winnie Amerikában analízisbe jár, majd végül kiköt Ferenczi rendelőjében.

*

2. Winnie és Robbie, a „'biológiailag tudattalan, tisztán vegetatív' (talán egy növényhez, vagy egy embrióhoz hasonlítható), a környező közegből oxigént, CO₂-t és H₂O-t abszorbeáló ikerestvér”.⁴⁸ Azért bátorítottam az alcímbe beemelni ezt az idézetet, mert Winnie és Robbie bonyolult és sokszor zavaros összetartozása, ami miatt Margaret Severn „Nat-Neder” elnevezéssel utal kettősükre – noha nem külső vagy benső hasonlóságok alapján, de – valóban egy bizonyos, élősd és gazdaállat együttéléséhez hasonlatos testvéri kapcsolatra emlékeztet. Nem szimbiózis ez, hiszen Winnie a kapcsolatból nem sokat profitál; mégis elválaszthatatlanok és egymás számára nélkülözhetetlenek. Olyannyira, hogy Winnie Robbie-t is elviszi Ferenczihez, tehát osztoznak a terapeután is. Ferenczi számot vet a „Nat-Neder”-analízissel járó „komplikáció” hátrányaival és előnyeivel. „Komplikáció: a magával hozott partnernő analízistatni kívánja magát. Külső akadályok következtében és O. S. leghőbb

⁴⁵ Ferenczi, 1996, 117-118.

⁴⁶ Ferenczi, 1996, 118.

⁴⁷ Ferenczi, 1996, 118.

⁴⁸ Ferenczi, 1996, 202.

kívánságára az órák felét a partnernőnek adom.”⁴⁹ Az előnyök közé tartozik, hogy közvetve olyan információkhoz juthat a páros egyik tagjáról a másiktól és vice versa, amiket közvetlenül neki az érintett nem mondott vagy nem mondott volna el. Például így: „éjjel azonban az történt, hogy barátnője észrevette, hogy a beteg álmában onanizál. Reggel erről mit sem tudott, és esdekelve kérte barátnőjét, hogy ne mondja el nekem, amit azonban az természetesen nem ígért meg”.⁵⁰ Egy másik, váratlan előny, ami a helyzetből adódott, hogy Robbie hol szándékosan, hol pedig akaratlanul is Ferenczi segítségére volt Winnie terápiájában. „Látható eredmény nélküli türelmes küzdelem a teljes érzelmi üresség ellen, a partnernő azonban, aki gyorsabban halad előre, segíteni kezd nekem az analízisben.”⁵¹ A két nő együttélése tehát a terápia menetére is hatott, ahogyan az analízisük is visszahatott kettejük kapcsolatára. „Egy mélyreható depresszió (belátta, hogy hiábavaló volt minden arra irányuló erőfeszítése, hogy megváltoztassa mániásnak nevezhető barátnőjének vele szembeni viselkedését) mégis alkalom volt számára arra, hogy a gyógyszeres kezelések mellett éhségkúrának is alávesse magát.”⁵² A „belátás” elsősorban (kizárólag?) Willie-re jellemző. Ő az, akinél az analízis – befejezetlensége ellenére is – változásokat, eredményeket hoz és ígér. „Mindenekelőtt belátta, hogy barátnője esetében pszichológiai-pszichiátriai képessége felmondja a szolgálatot. Nem sikerült neki, hogy a barátnő tehetségét kibontakoztassa, és ezért köszönetet kapjon. E nélkül a köszönet nélkül azonban az azonosulás lazulni látszik, az az érzés pedig erősödik, hogy ebből az ügyletből üres kézzel kerül ki.”⁵³ A terápia és a páros viszonyának alakulása összejátszásából egyre gyakrabban kristályosodnak ki Winnie önmagával (és barátnőjével) kapcsolatos belátásai: „O. S. állítólag barátnőjének legdurvább sértéseit, sőt tettleges támadásait is düh és gyűlölet nélkül éli át; a düh következetes értelmezése az analízisben – talán azzal a megnyugtatóval együtt, hogy nem ítélem el őt – lassanként mégis dühének és gyűlöletének, sőt gyilkos szándékainak beismeréséhez vezet.”⁵⁴ Winnie és Robbie egymáshoz való viszonya és annak alakulása egyrészt információval táplálta a terápiát, másrészt maga is az analízis tárgya volt. „O. S.-nek ma a következő kis élménye volt: mindig is állította, hogy szinte soha nem érez haragot vagy más effélét; ezt azonban barátnője, N. D., folyvást kétségbe vonta, sőt ki is gúnyolta. Apátiája mögött a (bizonyára paranoiára hajló) barátnő mindig gyilkos szándékokat feltételezett, mégpedig a lehető legszonyatosabbakat. [...] O. S. tehát örömet akart szerezni barátnőjének, amikor – mintha ajándékot adna át – azt mondta neki: „Látod, ma erre és erre a személyre féltékeny voltam.” De mi történt? A barátnő (N. D.) ahelyett, hogy megdicsérte volna O. S.-t a becsületességért, más, még rettenetesebb gonosz szándékok után kutatott benne.”⁵⁵

Robbie jelleméről jórészt Winnie révén értesülünk. Megtudjuk, hogy a Ferenczi szerint „mániásnak nevezhető” fiatal újságíró interakcióiban durva, gúnyos, dacos, és hajlik a szélsőségekre, a váratlan és hirtelen indulatokra és az elhidegülésre. „A barátnőről, aki később analízisbe jött, kiderült, hogy olyan ember, aki semmit sem gyűlöl jobban, mint azt, ha valaki akarata ellenére vagy hozzájárulása nélkül boldoggá akarja őt tenni. Ilyenkor dacossá

⁴⁹ Ferenczi, 1996, 117.

⁵⁰ Ferenczi, 1996, 118.

⁵¹ Ferenczi, 1996, 118.

⁵² Ferenczi, 1996, 201.

⁵³ Ferenczi, 1996, 152.

⁵⁴ Ferenczi, 1996, 184.

⁵⁵ Ferenczi, 1996, 173.

és munkaképtelenné válik, gyakran egyenesen feldühödik. Ezt követik a legkülönbözőbb konfliktusok és a fokozatos kölcsönös elhidegülés.”⁵⁶

Robbie élettörténetéből Ferenczi mindössze egyetlen epizódot jegyez föl – ezt is azért, mert számára terápiás technikai problémát jelentett. „[...] N. H. D., úgy emlékszik, hogy egyetlen gyermekét minden fájdalom nélkül, morfin- és éterbódulatban szülte (magas fogó!). Folyvást az az érzése, hogy ez által elveszített valamit, amit újból meg kell találnia. Mármost úgy esett, hogy az analízis során meg kellett operáltatnia egy kis tumort. A narkózisból felébredve azt mondta analitikusának: „A narkózis alatt volt egy álmom, amelyben mindaz, amit keresünk, teljesen nyilvánvalóvá vált. Felébredése után ebből persze semmi sem volt tudatos. Itt talán használt volna az analitikus segítsége a narkózis alatt.”⁵⁷

*

3. *Testi kövérség – lelki soványság. Winnie tünetei és a diagnózisok.* Emlékezzünk rá, Winnie „gyermekként túlságosan nagydarab és kövér volt”. Az akkori súlyfölösleg okáról nincsenek információink (a következményekről – a kortárs csoport elutasító viselkedése, magányosság – viszont igen), és nem tudunk a beteg testalkatának későbbi alakulásáról sem, egészen a Ferenczinél folytatott analízisig. Itt viszont a kövérség tünetként jelenik meg: „O. S. az utóbbi négy hónapban 17 kg-ot hízott, és kényszeresen sokat eszik. Diétáit nem tudja betartani [...]”⁵⁸ Namely such a symptom which the amin a tüneti kezelés – a később elfogadott diéta és egyéb fogyasztó eljárások bevetése – sem segít. „O. S. nőbeteg elhízásban szenved. A leghatékonyabb fogyasztszerek, tireoidea és hipofízis, higany, hatástalannak bizonyultak. Diétázni nem volt képes, mert ha nem eszik sokat és jól, gyámoltalannak érzi magát. [...] Apatikus állapotban van, úgyhogy semmi sem számít neki, még az éhségérzet sem. Immár hat napja koplal, naponta egy-két pohárka konyakot és egy pohár narancsvizet iszik.” Miben is mutatkozik meg Winnie „gyámoltalansága”? És hogyan magyarázza ő maga az érzést és az okokat? „Hogylétét a következőképpen írja le: hacsak lehet, nem végez semmiféle munkát, ha mégis muszáj, nagyon fáradtnak érzi magát. Minden hozzá intézett kérésre különös hastáji észleléssel reagál. Bár tudatosan nem érez sem félelmet, sem szorongást, és semmilyen más érzelmet sem, a hastáji észlelés speciális jellegéből tudja, hogy az most éppen ezt vagy azt az érzést jelenti. De őszintén állíthatja, hogy amit erről tud, az tisztán intellektuális jellegű. Személyisége tökéletes osztottságáról beszél. Ebben az érzéketlen állapotban minden kellemetlenségre csak a test reagál (lásd a fenti leírást). Kedélyállapota teljesen érintetlen és befolyásolatlan marad. Ha ezt a belső testi reakciót „a plexus solaris tájékán” közelebbről le akarja írni, azt mondja, hogy olyan érzés ez, mintha 'az ember valamit eltaszítana magától, vagy valami elől elhúzódna'.” Winnie tehát megtanult különbséget tenni egy érzés tudatosítása és átélése között. És fölismeri személyisége megosztottságát – ebben az esetben az őt ért ingerekre tünetekkel reagáló testre és a „háborítatlan” elmére. Testében növeszti meg lelki ikertestvérét, akinek jelenlétét csak a tevékenység képes feledtetni. Ha ez sikerül, a beteg fogyni kezd. „Tüzetesebb kikérdezésre megtudjuk, hogy a beteg étkezési szokásai időről időre változnak. Némelykor ama belső észleletet kell a lehető leggyorsabban azzal csillapítani, hogy odanyújtják neki az üveget vagy a mellet. Egy mélyebb kínhelyzet még ezt a megnyugvási vagy az önmaga megnyugtatásának képességét is megbénítja. [...] Ez a beteg, úgy tűnik, bizonyos körülmények között képes arra, hogy hízzon anélkül, hogy táplálékot venne magához, és

⁵⁶ Ferenczi, 1996, 152.

⁵⁷ Ferenczi, 1996, 150.

⁵⁸ Ferenczi, 1996, 152.

állítólag inni sem iszik többet, mint a fent közöltek. Koplalása kezdete óta tegnapig négy kilogrammot fogyott anélkül, hogy diétáján (koplalásán) bármit is változtatott volna, és a korábban említett gyógyszerek ellenére tegnap óta egy kilogrammot hízott. [...] O. S. beteg munkanapokon (hétköznap) nyugtalanságot, tevékenykedési kényszert érez, pihenőnapokon még ettől a kiúttól is nyilvánvalóan meg van fosztva, csak a teljesen elviselhetetlen mozdulatlanságot érzi, amitől jobban fél, mint bármi mástól. (Vasárnapi neurózis). Az ünnepnap csendje elkerülhetetlenné teszi, hogy meghallja az iker belső hangjait.”⁵⁹

Winnie tünetei, akárcsak a diagnózisok, meglehetősen sokszínűek. Belső világa és külső megnyilvánulásai nem egyszer egymásnak ellentmondanak. Kívülről látva, ami legfeltűnőbb, az a „segítési szükséglet”⁶⁰, a „túlzott jóság” és a „gyűlöletkitörések” váltakozása, a „külső buzgólkodás”⁶¹, az élvezetekben való elmerülés és a valóság elhanyagolása, a „fantáziavilágba merülés”, amivel együtt jár az „időérzék elvesztése”⁶². Mind e mögött „szkizofrénia-szerű belső üresség”, „kényszerneurózis” és „enyhe paranoiditással színezett szenzitivitás”⁶³ húzódik meg.

A tünetek között vannak állandóvá vált, ismétlődő tettek, mint – a legjellemzőbb – a tehetségek fölkarolása, és vannak jellemző, de alkalmoszerű (nem)cselekvések, mint például a fel nem bontott levelek esete⁶⁴. Két tematikus kristályosodási pont körül rajzolódnak ki Winnie tünetei; az egyik a valóság sziklaszilárdságában, a másik a vágy szellősebb dombjainak lankáin – akörül, amit Winnie másoknak adni tud (szeretete jeleként) és akörül, amit kapni szeretne (mások szeretete elnyerése eszközeként). Ezek a vagyon⁶⁵ és a másik oldalon a „testi és szellemi” vonzerő.⁶⁶ Valóban: „Az esetben az a tragikus, hogy a betegnek, miután már felnőtt, és övé lett a vagyon és az a feletti rendelkezési jog, továbbra sincs igazán bátorsága ahhoz, hogy ő maga élvezze ezt a szabadságot.”⁶⁷

*

4. *Ébredő analitikus, ébredő páciens. A kezelés.* Winnie kezelése – mint láttuk, Robbie miatt – már „komplikációval” kezdődött. „Komplikáció: a magával hozott partnernő analizáltatni kívánja magát.”⁶⁸ Robbie személye egyébként is megkerülhetetlen volt. „Az *analízis előre*

⁵⁹ Ferenczi, 1996, 201-202. – A „vasárnapi neurózis” kérdéséhez érdekes adalékkal szolgál Dénes Zsófia 1983-as, Szomorú vasárnap című írása (Dénes, 1985) Ferenczi halálának 50. évfordulójára, „Ferenczi Sándor emlékének” ajánlva: „De van még egy szavam a Szomorú vasárnapról, hogy annak szövege [...] mit is mond el. [...] Nagy tudós lélekbúvár magyarázó szava erről, amelyet egykor tőle hallottam, elgondolkoztat. Az a tudós: Ferenczi Sándor, aki a mélylélektan első kinevezett professzora volt Budapesten. A Tanácsköztársaság adott neki katedrát. Halálának ötvenedik évfordulóján jutott eszembe ennek a nótának az igazi 'sztória'. Ferenczi szó szerint azt mondta nekem: 'Azért kapták fel olyan sokan ezt a vasárnapi nótát, mert mély lélektani alapja van. Az emberek nagy többsége dolgozó hétköznapjaiban nem ér rá arra, hogy öllekzzék. Csak a vasárnap az, amikor az emberek ráérnek a csókra. De annak ára van...' [...] Mert ára van a csóknak, és néha igen nagy. Sokan vetettek véget életüknek a szomorú vasárnapon.” (273. – Dénes Zsófia kiemelése.)

⁶⁰ Ferenczi, 1996, 158.

⁶¹ Ferenczi, 1996, 117.

⁶² Ferenczi, 1996, 153.

⁶³ Ferenczi, 1996, 117.

⁶⁴ Ferenczi, 1996, 152, 153.

⁶⁵ Ferenczi, 1996, 158, 159.

⁶⁶ Ferenczi, 1996, 152.

⁶⁷ Ferenczi, 1996, 159.

⁶⁸ Ferenczi, 1996, 117.

*kidolgozott tervvel indult: ráhagyni a homoszexualitást abban a bizonytalan reményben, hogy az az analízis folyamán meg fog oldódni, valamint attól a gondolattól vezettetve, hogy az analízis nem kezdődhet megvonással.*⁶⁹ *A másik alapvető akadályt, visszatérő problémaként Winnie „érzelmi üressége”, „belső üressége” jelentette. „Látható eredmény nélküli türelmes küzdelem a teljes érzelmi üresség ellen”*⁷⁰

A *Napló* beszámol a kezelés holtpontjairól, az elmozdulásokból és ennek okairól. Ferenczi az előrehaladásra helyezi a hangsúlyt, a kudarcokat a terápia menetében mindig összeköti egy-egy eredménnyel, olyan lépéssel, ami a gyógyulás-gyógyítás felé mutat. *„Hirtelen javulás csaknem kétéves 'elakadás' után, nyilvánvalóan az analitikus 'felébredésének' hatására”*⁷¹ *Hogy miben is állott az analitikus „felébredése”, azt megmagyarázza egy hosszabb bejegyzés-részlet: „Néhány nappal ezelőtt, teljesen feladva a korábban fitogtatott buzgólkodást, az abszolút belső üresség érzésével érkezik. Látszólag tehát rosszabbodás, amit azonban én a tényállás feltárulásának és előrehaladásnak tartok. Ebben a kritikus pillanatban aztán, úgy tűnik, közbelépett 'ébredlétem' (vagy 'feleszmélésem'). Megéreztem, hogy ez a belső üresség valójában nem más, mint vágyakozás a határtalan részvét után a közömbösség helyett, amit az ember az ilyen érzelem nélküli vagy mélységesen háborodott vagy zavarodott személyek iránt érezni szokott. A beteg maga olyan kijelentéseket tesz, hogy ő nem érdemli meg, hogy figyelemre méltassák, biztosan visszataszító hatást kelt stb. Minden erőmet összeszedtem, hogy meggyőzzem az ellenkezőjéről és megértessem vele, hogy a legnagyobb igazságtalanság az ilyen szerencsétlen, elcsüggedt teremteteket még meg is vetni, és hogy nekem az igazságtalan emberiség nevében iránta több szeretetet és érdeklődést kell tanúsítanom, mint a szerencsés emberekkel szemben. Ez látszólag nem hatotta meg, ugyanaznap éjjel azonban az történt, hogy barátnője észrevette, hogy a beteg álmában onanizál. Reggel erről mit sem tudott, és esdekelve kérte barátnőjét, hogy ne mondja el nekem, amit azonban az természetesen nem ígért meg. Talán annak hatására, hogy részemről rokonszenvre számított, megjött a bátorsága, hogy minden infantilis féltékenységet és korlátozást legyőzve kiálljon egy szenvedély mellett. Most már talán kevésbé lesz nehéz feladat a személy lehasadt részét, az affektivitást, a személyiség többi részével egyesíteni.”*⁷²

A megértés, a gyengédség nyelvének „beszélése” volt az, ami Winnie terápiáját is előmozdította.⁷³ *„Analízise éveken át az elfojtott szadizmus elve alapján zajlott, a legcsekélyebb eredmény nélkül, és anélkül, hogy valaha is úgy érezte volna, hogy megértésre talál. Végül rá kellett szánnom magam, teljesen belehelyezkedve az ő nézőpontjába, hogy elfogadjam: nála nem az elhárítás, hanem a segítségi szükséglet az eredeti reakció.”*⁷⁴ *Ami a terapeutánál a megértés gesztusa volt, az a páciensnél a belátásban gyümölcsözőtt. „Tegnap azután a következő történt: fogadott gyermeke táncolt neki; szebb, mint valaha, emellett karcsú és fürge. Ahelyett, hogy – mint rendszeren – örömet lelte volna benne, egyszerre teljességgel átérezte saját esetlenségét és otrombaságát, elefántnak tűnt önmaga előtt. Amikor arra buzdítottam, hogy adjon át magát ennek az érzésnek, és emellett iránta való rokonszenvem kimutatását sem mulasztottam el, szívszaggató sírásban tört ki. Különös módon még mindig*

⁶⁹ Ferenczi, 1996, 117.

⁷⁰ Ferenczi, 1996, 118.

⁷¹ Ferenczi, 1996, 117.

⁷² Ferenczi, 1996, 118.

⁷³ Vö. Hárs, 1995, 1998.

⁷⁴ Ferenczi, 1996, 158.

nem érezte, mit jelent ez a rettenetes, saját maga miatt érzett kétségbeesés: azt, hogy nem élhet így – mégis, minden megnyilvánulás ellenére azt állította, hogy nem érez semmit, legfeljebb belső ürességet. Erre rámutattam: ha belső ürességet érez, az feljogosítja arra, hogy szomorú legyen.” Az eredmény pedig: „Most úgy tűnik, hogy az analízis erősen csökkentette azt a képességét, hogy másokon keresztül élje ki magát.”⁷⁵ A feladat: a fantáziavilágból visszarángatni a beteget a valóságba, az azonosulásokból saját érzéseire, azok megéléséhez és föl- és beismeréséhez. „Az analízisben tehát el kell jutnia odáig, hogy a beteg maga szenvedjen a vágyaktól ahelyett, hogy képzeletbeli azonosulások segítségével elérné, hogy ne legyenek vágyai.”⁷⁶ Amíg Winnie vágyait a valóságként megélt fantáziáiban éli ki, addig a vágykielégítéseknek a valóságban nem jut helyük. Ezért kell leszámolni a belülről belül épített világgal, hogy utat kaphassanak a vágyak a valódi megvalósulás felé. „A valóságot elhanyagolva [...] alig veszik észre, hogy eközben múlik az idő, hogy öregszenek, és még mindig nem teremtettek otthon, hogy csökken vonzerejük. Az analízisnek természetesen része volt abban, hogy a beteg mindezt belátta. Kezdi sejteni, hogy mialatt benne él fantáziavilágában, valódi világa és kilátásai egyre jobban eltorzulnak.”⁷⁷ És a belátás sokszor persze olyan dolgokat is érint, amelyek a páciens számára kellemetlenek. „O. S. állítólag barátnőjének legdurvább sértéseit, sőt tettleges támadásait is düh és gyűlölet nélkül éli át; a düh következetes értelmezése az analízisben – talán azzal a megnyugtatóval együtt, hogy nem ítélem el őt – lassanként mégis dühének és gyűlöletének, sőt gyilkos szándékainak beismeréséhez vezet.”⁷⁸

*

5. *Magzat, iker és tumor. Az elveszített pótlása. Az eset elméleti hozadéka.* Winnie-nél és Robbie-nál is a szimbolikusan megjelenített veszteséggel összefüggő lelki mechanizmusok és a veszteség földolgozása áll a középpontban. Bár Ferenczi nem hangsúlyozza, a meghasadttság és az azonosulás sűrített produktumai jelennek meg e két esetben (is) a magzat, az ikertestvér és a tumor képzetkörében. Robbie-nál a magzat és a tumor, azok növekedése a saját testből és az azoktól való mesterségesen fájdalommentes megszabadulás, a veszteség – önmaga azonosítása azzal és a rátalálás vágya – egyaránt egy, a Ferenczi-féle értelemben vett ontogenetikus azonosságon alapuló szimbolika⁷⁹ elemei. „N. H. D., úgy emlékszik, hogy egyetlen gyermekét minden fájdalom nélkül, morfin- és éterbódulatban szülte (magas fogó!). Folyvást az az érzése, hogy ez által elveszített valamit, amit újból meg kell találnia. Mármost úgy esett, hogy az analízis során meg kellett operáltatnia egy kis tumort. A narkózisból felébredve azt mondta analitikusának: „A narkózis alatt volt egy álmom, amelyben mindaz, amit keresünk, teljesen nyilvánvalóvá vált. Felébredése után ebből persze semmi sem volt tudatos. Itt talán használt volna az analitikus segítsége a narkózis alatt.”⁸⁰ Mindamellet Ferenczinek az esettel kapcsolatban egy technikai ötlete támad: analízis „narkózis alatt”.

Míg Robbie-nál a gyermekszüléshez (részleges gyermekvesztéshez és/azaz érvessztéshez) kapcsolódó traumát (amelynek ismeretlenek esetleges előzményei) idéz föl tumorműtét, addig Winnie-nél egy gyermekkori orális traumára adott válaszként képződik

⁷⁵ Ferenczi, 1996, 152.

⁷⁶ Ferenczi, 1996, 153.

⁷⁷ Ferenczi, 1996, 153.

⁷⁸ Ferenczi, 1996, 184.

⁷⁹ Ld. Ferenczi, 1997.

⁸⁰ Ferenczi, 1996, 150.

meg a testi-lelki „tumor”, ami énjét megkettőzi (nem pedig megfelel, mint Robbie-nál), s amire nem rálelnie és azzal azonosulnia, összenőnie, hanem ellenkezőleg, amitől megszabadulnia kell. Ez az „iker” manifesztálódik a hízó testben és – Robbie-ban. *„Még ha, miután megtalálták, életre keltették és a lehető legjobban táplálták is, úgy tűnik, hogy az élethez való újbóli alkalmazkodást a személyiségnek csak egy felületes része, és már csak automatikus módon tanulta meg. Egy, mondjuk hathetes ikertestvér van benne eltemetve ugyanabban a megdermedt állapotban, amelybe ő került a trauma során. Ájult (tehetetlen, minden motorikus megnyilvánulásra képtelen), talán csak menekülési reflexszel vagy védekező rúgkapálással reagál, szoptatással egy ideig esetleg még megnyugtatható; a reménytelen kín további elhúzódására azonban a motilitás megszűnik, és valószínűleg az életkedv is teljesen kialszik. (Itt az 'orálerotika' és a depresszió, illetve a melankólia közötti kapcsolat valódi magyarázata; Abraham, Radó.) Talán itt alkalom nyílik arra, hogy bepillantást nyerjünk a 'mániás-depressziósok' táplálkozási furcsaságaiba. [...] Feltéve, hogy nem csalásról van szó, nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a „biológiailag tudattalan, tisztán vegetatív” (talán egy növényhez, vagy egy embrióhoz hasonlítható), a környező közegből oxigént, CO₂-t és H₂O-t abszorbeáló ikertestvér egy ilyen látszólagos csodát véghezvigyen... A szkizofrének testi gyarapodása.”⁸¹*

Az azonosulási kényszer, ami Winnie-nél elsődlegesen az őt ért orális agresszióra vezethető vissza, nemcsak a belső „iker” kifejlésztésében mutatkozik meg, nemcsak abban, hogy ő maga gyermeki reakciókat mutat – a szoptatással, anyatejjel táplálás vágyát –, hanem a külső „ikrekről” való gondoskodásában is. *„Annak az anyának a szerepét játssza, aki gyermekének a legjobb kibontakozási lehetőségeket biztosítja, és fogadott gyermekeivel együtt élvezi boldogságukat. [...] A másik ember szenvedésének az elviselhetetlensége furcsa módon erősebb lehet, mint az érzékenység az iránt a fájdalom iránt, amit magának kell elszenvednie [...] Mintha a vágy lenne a lehető legnagyobb fájdalom, nagyobb, mint a testi szenvedés. Feltehetőleg a valóság furcsa megfordításáról van szó, fantáziaképzés segítségével, amikor a vágy meghaladja az elviselhető mértéket.”⁸²*

Ferenczi, a Winnie analízise során szerzett tapasztalatait a többi akkori esetének hasonló hozadékával összevetve jut el a mimikrizálódás jelenségének, az autoplasztikus alkalmazkodásnak, a jószág elvének megfogalmazásához. *„Itt elgondolkozhatunk azon a problémán, hogy vajon a természetben csak egy alapelv létezik, nevezetesen az, hogy a valóságselemek arra törekednek, hogy fennmaradjanak és érvényesüljenek, avagy nincs-e egy második alapelv is, a beletörődés, illetve az engedelmes alkalmazkodás és alárendelődés princípiuma. Ez utóbbi, úgy tűnik, csak akkor lép közbe, ha az érvényesüléssel szembehelyezkedő vagy arra ránehezedő feszültség nyomása olyan elviselhetetlenül erőssé válik, hogy fel kell adni a vágyak megvalósításának jóformán még a reményét is. Ez a feszültség az ént teljesen megsemmisíti, az elemeket többé semmiféle belátás sem tartja össze; közbeléphet az a bizonyos második alapelv, és a formátlaná vált szubsztanciából újfajta anyagot formálhat. Analógia a fokozódó kompresszióknak ellenálló gáznyomással, de: az ellenállás feladása és cseppfolyósodás (alkalmazkodás), mikor a nyomás egy bizonyos szintet meghalad, s emellett a helyzet elviselhetetlenné és egyben reménytelenné válik.”⁸³*

⁸¹Ferenczi, 1996, 202.

⁸²Ferenczi, 1996, 153.

⁸³Ferenczi, 1996, 153.

Egy másik elméleti konzekvencia, ami egyben a freudi technika kritikájának is alapja lesz, a felnőtt lelki élet rávetítése és ráerőszakolása a gyermekre. A szenvedély és a gyengédség szembeállításából a jóság elvének az analitikus általi gyakorlásának követelménye is következik.⁸⁴ A felnőtt és a gyermeki világ különbözőségének egyik kulcsmondatát Winnie mondja ki. „A felnőttek is így tesznek, amikor saját szenvedélyességüket a gyermekekre vetítik, és mi, analitikusok, szintén ezt tesszük azáltal, hogy saját, a gyermekekre ráerőszakolt szexuális torzulásainkat gyermekkori szexuális elméletnek tüntettük fel. O. S.-nek igaza van, amikor azt mondja: 'Én (mint egyébként minden gyermek) egész pontosan tudom, mikor akarok valami rosszat, mikor félek valamitől, mikor érzek bűntudatot és szégyent. Attól azonban berzenkedem, hogy a felnőttek eltúlzott vádjait magamra vegyem, s azt is visszautasítom, hogy bizonyos dolgokat szégyenletesnek nyilvánítsak, mikor számomra egyáltalán nem azok.’”⁸⁵

És Winnie-hez köthető még egy, az előzővel összefüggő technikai újítás. A dolog érdekessége, hogy Winnie egy férfibeteg esetével kapcsolatban vetette föl. „O. S. nőbeteg javaslata: a gondolkodási aktivitást nagyon egyszerű kérdések feltevésével serkentsük. Vagyis: tapintatosan, mégis energikusan újjá kell éleszteni, és azt a bizonyos elhalt vagy lehasadt részt fokról fokra meg kell győzni arról, hogy mégsem halott. Ugyanakkor annyi részvétet és megértést kell tanúsítani a beteg iránt, hogy az úgy érezze: érdemes visszatérnie. Ez az óvatos, gyengéd kezelés azonban nem lehet túlságosan optimista; a veszély valódiságát és a halál, illetve az önfeladás közelségét el kell ismerni. Semmi esetre sem szabad – amint az betegekkel és gyermekekkel szemben oly gyakran megtörténik – a traumát semmiséggé kezelni. Végül is be kell ismerni, hogy segíteni tudásunk, sőt segíteni akarásunk is korlátozott (részben önző természetűnk, részben meg nem fékezett személyes komplexusaink miatt), azaz a betegnek lassan be kell látnia, hogy pusztán kívülről nem kaphat elegendő segítséget, tehát saját akaratának rendelkezésre álló maradékát is mozgósítania kell. Végül még azt is becsületesen be kell vallani, hogy ha a páciens nem segít önmagán, pusztán a mi fáradozásaink haszontalanok.”⁸⁶ Ferenczi már nem érthette meg, hogy lássa, Winnie végül tudott magán segíteni.

*

Brennan írásából inkább szereplőink hétköznapi – noha egyáltalán nem hétköznapias – életével kapcsolatban tájékozódhatunk. Tőle tudjuk, hogy O. S.-t, Winnie-t Natalie Rogersnek hívták, és 1902-től 1949-ig élt. Brennan Ferenczi „legszínesebb és legkalandosabb betege”-ként említi, s története valóban nem éppen mindennapi. Szülei a Titanic katasztrófájának túlélői közé tartoztak. A kalandvágy Winnie-nek is életelemévé lett. 1924-ben újdonsült első férje, Oscar de Lima Maye bányamérnök társaságában barátnőjével az első fehér nőkként a braziliai Amazonas térségeit kutatták. Ugyancsak barátnőjével 1926-ban a szeri indiánokat⁸⁷ tanulmányozták megint az első fehér nőkként a Mexikó partjainál fekvő Island of Tiburónon. Nevelőapja 1927-ben öngyilkos lesz, anyja a Blythewood szanatóriumban hal meg 1946-ban, ahol tizenhat évet töltött el. Második férjét, Joseph Sepp Froelich olimpiai síelőt, síoktatót, akivel St. Morizban ismerkedett meg, 1942-ben bebörtönözték. Minthogy Winnie, amit

⁸⁴ Vö. Hárs, 2014, 2015.

⁸⁵ Ferenczi, 1996, 173.

⁸⁶ Ferenczi, 1996, 65.

⁸⁷ A szeri, saját nyelvükön *konkaak* vagy *comcaac* indián népcsoport a mexikói Sonora államban él. A *konkaak* név annyit jelent, hogy „az emberek”, a jaki nyelvből származó *szeri* szó jelentése: „homoki emberek”.

lehetett, azt kiharcolta férje számára, Natalie Rogers neve – egzotikus kalandjai után – ismét a címlapokra került. 1946-ban harmadszor is férjhez ment, ezúttal is egy síoktatóhoz, Alois A. Mauracherhez, akivel haláláig Santa Barbarában élt. Robbie lányának emlékei szerint „gyönyörű, teltkarcsú, gyerekes” nő volt.⁸⁸

Robbie, Roberta (Alice Vera Morphet) Nederhoud (1891-1947) Melbourne-ben született angol szülőktől. 18 évesen, háromheti ismeretség után hozzáment William Nederhoed-hoz, hogy szabaduljon Ausztráliából és szüleitől. Először Japánba utaztak, majd 1916-ban az USA-ban telepedtek le. Nem sokkal ezután elváltak. Lányuk, aki többé nem látta apját, nevét német származása miatt Anke Weihsre változtatta. Anke így jellemezte Robbie-t, akivel alig találkozott: „Anyám teljesen autodidakta volt, zeneileg rendkívül érzékeny, nagyon olvasott, ízlésében ötletgazdag és kényes, de a családi körülmények pénztelenségéből adódóan, lévén két nővére, akiket visszaküldtek Angliába tanulni, éppúgy iskolázatlan, mint zabolátlan maradt. Pici volt, sötét, heves és zsarnoki.”⁸⁹ Robbie különböző lapoknak írt, 1931-ben *Eating in Budapest* címmel is jelent meg írása.⁹⁰ Elizabeth Severnnel állítólag közös könyvet terveztek írni. Lánya szerint Ferenczi halála után alkoholista lett, és 1934 februárjában egy Bécs melletti szanatóriumba került. A kezelés után Angliába költözött. Lánya ott meg akarta látogatni, de – egyedüli gyászolóként – már csak a temetésén lehetett jelen: 1946-ban mindenkitől elhagyatva és egy fillér nélkül halt meg.

Margaret Severn így emlékszik a Winnie-Robbie párosra: „Szórakoztatónak és legalábbis elevennek találtam őket, ami több, mint amit a legtöbb emberről elmondhatunk.”⁹¹

*

Mit tud mindehhez hozzátenni Dénes Zsófia? Függelékként közlöm a teljes emlékezést, itt most csak megpróbálom tömören kiemelni a (számomra) fontosabb tartalmi elemeket. Mielőtt rátérünk a részletekre, két dolgot ki kell hangsúlyoznom: Dénes olyan információkkal szolgál a két páciens életének alakulásáról Ferenczi halála után, amit – tudomásom szerint – sehonnan máshonnan nem ismerünk. A másik, ezzel összefüggő kérdés az analízis eredményessége Winnie-nél és Robbie-nál.

Kezdjük tehát azzal, ami Ferenczi két páciensével az analízist követően történt.

Az ő sorsuk egy ideig még összefonódott.

*

Reakciók Ferenczi halálára. A pszichiáter halálhírét, még aznap, Dénes Zsófia – a továbbiakban itt, emlékezését ismertetve, Sophie, ahogyan a két beteg nevezte – vitte meg nekik. Először Winnie-vel találkozik, aki ágyában fekszik. Ferenczi hogyléte felől érdeklődik, és látva Sophie néma reakcióit, mindent egyszerre megért. Winnie zokogásban tör ki. Gyászolja Ferenczit, és gyászolja önmagát. „Úgy szerettem” és „Most ki segít rajtam?” - ismételteti. Közben megjelenik Robbie is, de nem lép be a szobába. Sophie szerint Robbie „megkönnyebbült” a gyászír hallatán. A temetésre mindkét beteg elmegy.

*

Út a szétválásig. Robbie és Winnie először Bécsbe utazik, hogy kezelésüket Freudnál folytathassák, aki másodszor is nemet mond a két betegnek. Robbie most már kontroll nélkül magához ragadja az irányítást, az ivászatok töltik ki a napokat, Winnie elkívánt vagyona, úgy

⁸⁸ Weihs, 1989, 236.

⁸⁹ Weihs, 1989, 14.

⁹⁰ Nederhoed, 1931.

⁹¹ Severn, M., 1988, 2092.

tűnik, Robbie számára egyre elérhetőbb távolságba kerül. Winnie szabadulni próbál Robbie szorításából, aki megérzi ezt, és részegen egy éjjel meg akarja ölni. Az esemény Winnie számára kórházzal, Robbie-nak börtönnel végződött. Winnie saját költségén a börtönből elmeógyógyintézetbe vitette Robbie-t, ahol az másfél évet töltött. A szándékos emberölési kísérlet vádját elmeógyógyászati szakértői javaslatra ejtették. Winnie és Robbie nem találkoztak többé.

*

Külön utakon. Winnie, miután Robbie-t sehogyan sem sikerült visszaszereznie, legalább a vagyonából részesedni akart, és meg is kapta, amit kikövetelt. Londonban telepedett le⁹², később Palma di Mallorcában bérelt villát, ahol egy fiatal rendezőnővel élt. Delirium tremensben halt meg. Winnie visszatért Amerikába. A kaliforniai tengerparton élt második, majd harmadik és negyedik férjével. Nőkkel többé nem volt viszonya. Májbetegség okozta halálát, de belejátszottak a gyilkossági kísérlet során szerzett maradandó sérülései és nem gyógyuló lelke is.

*

A fölkészítés. Ez, ha visszazámolunk Sophie emlékirásából, 1928-ban vagy '29-ben történt. Ferenczi azzal kereste föl, hogy be akarja mutatni két új betegének, két neurotikus alkoholistának. Egyikük újságíró, aki egy beavatottól meg szeretné ismerni a magyar irodalmi és sajtóéletet. A hölgy (Robbie) lehetőleg egy nővel kívánt megismerkedni.

Ferenczi választása több okból is Sophie-ra esett. Egyrészt ő beszélt angolul, másrészt az irodalmi élet aktív résztvevője volt, és nem utolsósorban nem csupán vonzódott a pszichoanalízishez, de Groddecknél terápiában is részesült. És egyben rokona is volt. A szakmai – újságírói-írói – hozzáértés és pszichológiai érdeklődés mellett a bizalom volt Ferenczi döntésében a legfontosabb tényező.

Ferenczi, miután jellemezte a pácienseket, ismertette ivási szokásaikat és azt, hogy Sophie-t is kínálni fogják majd, föl hívta Sophie figyelmét a velük létrejövő kapcsolat kényes pontjaira. Először is arra, hogy az összeismertetés nem Sophie számára, hanem a betegeknek szánt „ajándék”. Továbbá arra is, hogy az analitikus órákon mindenről tudomást fog szerezni, ami csak történt. Az eddig lelkes Sophie ekkor megingott, visszautasította az ajánlatot, Ferenczi azonban – bízva „unokahúgában” – ragaszkodott a tervhez. Sophie másnap elindult meglátogatni Winnie-t és Robbie-t a Ritz hotelben.

*

A bemutatkozás. Első benyomások. Winnie gazdagságáról Sophie már a szálloda portáján fogalmat alkothatott a bementett név kiváltotta reakciókból. A két nő lakosztályának látványa és külsejük pedig egyenesen megdöbbenő hatással van rá. A berendezés és a fények egy éjszakai mulatóhely képét idézik. Az akkor huszonhat éves Winnie ruházata keleties, ő maga szép, gyermeki tekintetű, és „gyermekded passzivitás” jellemzi. Robbie mintha az ellentéte volna: sportos, diákos öltözet és hajviselet, vékonyabb testalkat. Később, a beszélgetés során kiderül, hogy „szenvédélyes” és „vagdalkozó”. Az oxfordi diáknak tűnő újságíró nő láthatóan már ivott. Neve – Robbie – Sophie szerint „találó”: „fiúnev is, leánynev is”.

Még egy nő tartózkodik a szobában, Miss Annabell, a St. Moritzból hozott mixer. Ő már keveri a különleges koktélokot, és „úgy tesz, mintha se látna, se hallana”.

Ezután elkezdődik a közös iszogatás és beszélgetés. A két nő kapcsolatáról, arról, hogy melyikük mit szeret vagy szeretne az életben. A előbbiről főleg Robbie, az utóbbiról

⁹² Ld. Függelék 2.

Winnie beszél. Winnie-t barátnőjében annak mássága, különlegessége és különcsége fogta meg. Az, hogy tehetséges, és hogy tehetséges és híres emberek társaságában mozog. Ezen a ponton mintha próbára tennék Sophie-t, aki viszont jelesre vizsgázik. Winnie elmondja, hogy Robbie elvitte például O'Neillékhez⁹³, és a két nő meglepődik Sophie tájékozottságán. Winnie-t tehát részben a művészi-kulturális közeg, részben független, tradíciókkal szakító élet vonzotta Robbie-hoz. Robbie a mozgalmas életet szereti. Az éjszakai bárokat, a jazzt. Az utazást. „Mindig egy kicsit a levegőben” – mondja. És Winnie gazdagsága mindezt biztosítja neki.

Első találkozásukkor Sophie két fontos dologra fölfigyel: az egyik a Winnie szemében megjelenő fájdalom, a másik pedig a Robbie „erélyén” átütő „rossz lelkiismeret”.

*

Előzmények. Winnie elmeséli, hogy férjnél volt, de házassága nem sikerült. Anyja elmebetegintézetbe került, amikor ő még csak csecsemő volt, nem találkoztak azóta sem. Robbie Ausztráliában született, híres angol újságírók gyermeke. Hongkongban férjhez ment, és egyedül utazott Amerikába. Ott újságírásból élt. Együtt indultak „bejárni a világot”, és Winnie kívánságára elmentek Bécsbe, Freudhoz, mert úgy érezte, a lelkükben valami nincsen rendben. Freud elutasította őket, ezért jöttek Ferenczihez, akinél a kezelés befejezéséig maradnak.

*

A terápiáról. A terápiát és a gyógyulást Winnie akarta; Robbie ellene volt, és ennek hangot is adott. Ferenczi Winnie-ben látta a gyógyulás-gyógyítás esélyét, Winnie pedig úgy érezte, máris hat rá a kezelés. Robbie-t ő vitte magával. Ferenczi őt is elvállalta – Winnie kezelése érdekében. Sophie szerint Ferenczi célja az volt, hogy az analízis segítségével ők maguk belássák, hogy életmódjuk tévút, és nem vezet el a lelki egyensúlyhoz. Ferenczi természetesen nem beszél az analízisről Sophie-nak, de vele, úgy tűnik, elégedett. Ferenczi halála után – megint csak Winnie-nek köszönhetően, hiszen ő akart egészséges életet élni – újra Freudnál jelentkeztek, aki most is elutasította őket, Winnie pedig más analitikussal már nem próbálkozott. Hogy mégis törekedett arra – végül sikerrel –, hogy kitörjön Robbie bűvköréből és új életet tudott kezdeni, ez Sophie szerint Ferenczi analízisének köszönhető.

*

Winnie és Robbie viszonya Sophie-hoz. Sophie véleménye. Levelek. A levelek sokat elárulnak a két páciens Sophie-hoz való viszonyáról – már pusztán az is, hogy megírtak, noha nem tudok róla, hogy fönmaradtak-e, és ha igen, hol? Dénes Zsófia is csak két Sophie-nak címzett levél tartalmáról emlékezik meg írásában, de megjegyzi, hogy Ferenczi halála után mind neki, mind Ferenczi örvegyének írtak leveleket. Föltehetőleg ezekből értesült későbbi sorsukról is. Az egyik Winnie-től származik, nem sokkal a Pestről való távozásuk utáni időből. Azt panaszolja benne, hogy Robbie folyamatosan részeg. A másik hivatkozott levelet Robbie írta Palma di Mallorcából. Hívja Sophie-t, hogy látogassa ott meg. Minthogy levele válasz nélkül marad, többé nem ír. E két megjegyzés árulkodik a két levélíró eltérő motivációiról. Winnie leveléből a bizalom, a panasz, a szeretetvágy és a segélykérés szól. Robbie-éből az erotikus vonzalom. Levelében megismétli a meghívást, ami egy négy szemközti beszélgetésen korábban, amikor még együtt voltak Winnie-vel, már elhangzott. Csak éppen a „velünk marad mindig” értelme változik át kimondatlanul „velem marad”-dá.

⁹³ O'Neill, Eugene Gladstone (1888-1953): Nobel-díjas amerikai drámaíró.

Nem levél, de írás, és megint Robbie-tól származik. Útjairól a pár mindig hozott valami ajándékot Sophie-nak is: „legtöbbször színes zsebkendőt. Rájuk hímeztették a nevemet: Sophie. Nem Winnie kézírása volt, de Robbie-é.”

Sophie-nak mindkét pácienssel sikerült megkedveltetnie magát. Keresték a társaságát, ki-ki a saját indíttatásai miatt, szerettek vele kikocsizni, szerették, ha náluk tölti az idejét. Így volt ideje alaposan megfigyelni őket. „Én három év alatt sok mindent megértettem lelki alkatukból, orvosi magyarázat nélkül is.” - írja.

Winnie-t elsősorban Robbie áldozatának tekintette, akit erre a szerepre már gyermekkorra „fölkészített”. Robbie egész életében anyapótléokra vágyott; ezt és az ezzel járó gyöngédséget nem kapta meg sem mostohaanyjától, sem apjától, sem később a férjétől. Ebbe az ürbe lépett be Robbie. Robbie viszont eleve alkalmatlan volt az úr betöltésére. Míg Winnie szeretet után, addig Robbie Winnie vagyona után sóvárgott. És Robbie, aki „örjögő, önimádó, merő önzés, nagyravágyás és pénzsóvárgás”, a „megrögzött alkoholista” ezért magával akarta rángatni a saját züllött poklába – nem csupán anyagi érdekből, de betegesen is, mert „elsodorságában” ő maga is áldozat. Ugyanakkor Robbie-ból olyannyira sugárzott valamiféle delejes erő, hogy olykor Sophie-t is elbűvölte. Viszont amikor Robbie először hívta magával Palma di Mallorcába, Sophie megpróbált őszintén hatni rá: utalt arra, hogy henye életmódja helyett dolgoznia kellene, és hogy akkor ő, Sophie is jobban megbecsülné. A válaszban – „Számár!” – összesűrűsödik mindaz, amit Robbie a Winnie-hez való viszonyáról és Sophie életfölgóságáról gondolt.

*

Itt áll hát előttünk három egymást kiegészítő, megerősítő, helyenként egymásnak ellentmondó történet. Ha összevetjük őket, azt is látnunk kell, hogy ezek közül kettőnek *elmesélői szemtanúk és a történet szereplői* is egyben. Ferenczi a tragikusan befejezetlenül maradt *kezelés utolsó évét* és abból származó információit írja le az első benyomástól kezdődően. Elbeszélése tehát *jelenidejű*, mégha szükségképpen fölbukkannak is benne – mint ahogyan szükségképpen fölbukkannak az analitikus órákon is – múlt béli események. Dénes Zsófia *a kúra kezdetétől* számol be emlékeiről, szintén az első benyomástól – de egészen *a páciensek haláláig* kísérvé az élettörténeteket. Dénes elbeszélése azonban *visszatekintés* a (páciensekkel közös) múltba és, a páciensek elbeszélése alapján, az ő életükben ezt megelőző események bemutatása is. Brennan más helyzetben van, mint az előző két szerző: ő *kívülállóként* és *másodkézből* (elsősorban a két beteg ismerőseitől, rokonaitól származó dokumentumok és a *Napló* alapján) rekonstruál, *utólag*, Déneshez hasonlóan a teljes élettörténet bemutatására törekedve. További bonyodalom, hogy Dénes Zsófia emlékezetből idézi Ferenczi hozzá intézett szavait. Mindezt figyelembe kell vennünk, ha a három dokumentumban leírtakat összehasonlítjuk.

A két főszereplőt Ferenczi a *Napló*ban O. S.-nek és N. D.-nek nevezte el. A két betűnév mögött rejtőző páciensek Natalie Rogersként és Roberta (Robbie) Nederhoedként való beazonosításában az érdem kétségkívül Brennané. Azt viszont Dénes Zsófiától tudjuk, hogy O. S.-t ismerősei Winnie-nek hívták.

Arcképek. Talán ez az a pont, ahol a három leírás leginkább egybevágh. Winnie-ről mindhárom szerző azt mondja, hogy szép, csinos és szereti a különleges öltözéket. Megnyilvánulásait, viselkedését is egyöntetűen gyerekesként jellemzik. Ferenczi hangsúlyozza segítőkészségét, de nem elégedett haladásával a terápiás folyamatban. Ferenczihez hasonlóan Dénes Zsófia is hangsúlyozza, hogy a két nő közül Winnie ragaszkodott a kezeléshez, és hogy orvosához szeretettel ragaszkodott. Robbie-t Ferenczi

dacosnak és gúnyosnak látja, noha szerinte segítségére van Winnie analízisében. Ferenczi tehetségesnek tartja – ellentétben Dénes Zsófiával, aki Robbie általa olvasott cikkét giccsnek minősíti. Brennan, Robbie lányára hagyatkozva érzékeny, heves, zsarnoki természetként mutatja be. Dénes Zsófiának is szenvedélyes, vagdalkozó, pénzsóvár személyiségnek tűnik, aki emellett ellene van mindenféle pszichoterápiás kezelésnek és aki Ferencziben a Winnie-vel való viszonya saját maga számára kedvező alakításának akadályát látja. Dénes Zsófia a teltebb Winnie mellett Robbie-t sportosnak, diákosnak és vékonyabbnak írja le. A két nő homoszexualitásáról egyedül Ferenczi tesz említést – noha Dénes Zsófia szövege is sejteti. Winnie gazdagsága is ennél a két szerzőnél hangsúlyos.

Életük Ferenczi előtt. Összesen három olyan adat van, ami mindhárom dokumentumban előfordul: az, hogy Winnie anyja elmebeteg volt és elmeógyógyintézetbe került, hogy Robbie újságíró, továbbá Robbie kapcsán az alkohol. Mégsem egészen egyértelmű az adatok mögött megbúvó tartalom. Ferenczi nem említi, mikortól meddig volt elmeógyógyintézetben Winnie anyja (ez tutóbbiról értelemszerűen nem is lehetett tudomása), Dénes Zsófia szerint Winnie csecsemőkorában került be anyja az elmeógyógyintézetbe, és utána már nem találkoztak – ennek ellentmond, hogy Ferenczi *Naplójában* az anya későbbi eseményeknek is részese – Brennan forrásai alapján pedig az anya 1946-ban halt meg az elmeógyógyintézetben, tizenhat év otlét után, tehát 1930-ban került oda, amikor Winnie huszonnyolc éves volt, és már Ferenczi betege. Brennan nem említi az anyánál korábbi intézeti kezeléseket. Robbie-ról pedig Dénes Zsófia egy helyütt azt írja, hogy oxfordi diáklány – nem lehet eldönteni (bár magam hajlok arra), hogy ezt csupán a külsejére utalva teszi, vagy Robbie tényleg az (is) volt. Hogy Robbie ivott, az mindegyik dokumentumban szerepel – Winnie-ről csak Ferenczi és Dénes Zsófia írja le ezt. Azonban míg Robbie-n az alkoholizmus – saját lánya szerint, Brennannál – Ferenczi halála után tört ki, a másik két forrás szerint már a Ferenczihez érkezésükkor főnnállt.

Ami egyedül Ferenczinél szerepel Winnie múltjából, az a részeges apa, a gyemekkori genitális és orális traumák, a nagybácsi és a nevelőnő, a Pavlova-élmény, az egyetemi évek, a terhesség és a kényszerházasság, a korábbi eredménytelen analitikus kezelés Amerikában és a három év várakozás arra, hogy Ferenczi fogadni tudja.

Csak a Brennan által leírt élettörténetekből tudjuk, hogy Winnie szülei túléltek a Titanic szerencsétlenségét. Winnie válása első férjétől szerepel Ferenczinél és Dénes Zsófiánál is, noha más-más megfogalmazásban: „férjétől független” életet kívánt élni, illetve „férjes asszony voltam”. Az első házasság körüli időkből közös motívum Ferenczinél és Brennannál az orvos nevelőapa öngyilkossága és a házasság utáni brazil utazás hármassban, a férjjel és a barátnővel. Winnie korábbi, még otthoni életével kapcsolatban Dénes Zsófia még két adattal szolgál: az egyik, hogy apjával a válás óta többé nem találkozott, a másik pedig az, hogy nevelőapja egy nevelőanyát is hozott a házhoz – ez amellet szól, hogy Winnie anyja már akkor elmeógyógyintézetbe került (az időpont sajnos nem derül ki az írásból).

Robbie múltjából Ferenczi csupán egy eseményt említi, de ezt csak ő említi meg. Ez pedig az altatásban történt, komplikált szülés. Robbie lánya nem fordul elő Dénes Zsófia szövegében, Brennannak viszont egyik információforrása is. Maga Robbie, amint ezt mind Brennan, mind pedig Dénes Zsófia leírja, angol szülőktől származik, Melbourne-ben született – Dénes visszaemlékezésében a szülők „híres újságírók” és Robbie-t Sidney-ben járatják iskolába. Egyedül Brennan szövegéből ismert, hogy Robbie-nak volt két, Angliában tanuló nővére is, és szülei emiatt nem taníttatták őt tovább. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy tizennyolc évesen ment férjhez – a házasságkötés Dénes írása szerint Hongkongban történt –, majd egy

Japán tartózkodást követően Amerikába utazott (megint csak Dénes kiegészítésével: már egyedül), ahol Winnie-vel való megismerkedésükig újságíróként tevékenykedett.

Arról, hogy Ferenczi előtt a két nő Freudot is fölkereste, csak Dénes Zsófia számol be. Szintén tőle ismerjük amerikai közös életük sajátosságait.

Életük Ferenczi alatt. Erről az időszakról leginkább a *Napló*ból alkothatunk benyomást. Láttuk. Ferenczi följegyzi Winnie érkezését, a magával hozott barátnő problémáját, és a szintén magával hurcolt állatseregletet. Mind Ferenczinél. Mind Dénes Zsófiánál olvasható, hogy eredetileg ő volt Ferenczi betege, Robbie-t csak az ő kedvéért vállalta el. Ferenczi említi egy fiatal táncoslány fölkarolását (ami talán egyben a Pavlova-élményre adott reakció is volt) – erre máshol nem találunk utalást. Dénes Zsófiának a történetben betöltött szerepét csak ő maga írja meg. Tőle tudjuk, hogy Winnie huszonhat évesen érkezett Budapestre, a kezelés időtartamát, és azt is, hogyan és mivel töltötte a két beteg az idejét; ide tartoznak a miniatűr portrék a mixernőről és Hutchinsonról, a néger zenészről⁹⁴ Nem utolsó sorban a visszaemlékezés tartalmazza a páciensek Dénes Zsófia általi „laikus analízisét”. Brennan írásából kiderül, hogy Robbie budapesti tartózkodása idején is publikált, például 1931-ben az *Eating in Budapest* című írást.

Életük Ferenczi után. Az első, amit a két beteg Ferenczi halála utáni időszakáról tudunk, az a halálhír fogadtatása és a temetés – mindkettőről Dénes Zsófia számol be. Ugyancsak ő említi meg, hogy a Winnie és Robbie leveleztek vele és Gizellával. Azt is megjegyzi, hogy Budapestről a két nő útja Bécsbe vezetett, újra Freudhoz, aki újra elutasította kezelésüket. Azonban továbbra is Bécsben maradhattak, mert ott történt a gyilkossági kísérlet, amiről megint csak Dénestől értesülünk, s ami Winnie és Robbie végleges szakításához vezetett. Ennek a mindkét fél számára tragikus élettörténeti eseménynek Ferenczi *Naplójában* megtalálható egy mélylélektani előjele: „Apátiája mögött a (bizonyára paranoiára hajló) barátnő mindig gyilkos szándékokat feltételezett, mégpedig a lehető legszonyatosabbakat.”⁹⁵ Robbie tehát véghezvitte, amit előtte Winnie-re kivetített. Mind Dénes Zsófia, mind pedig Brennan szövegében olvasható, hogy Robbie szanatóriumba került – Brennannál az időpont 1934; nála egy Bécs melletti szanatóriumról esik szó, míg Dénes a bécsi Löw szanatóriumot említi. Lényeges különbség viszont, hogy Brennan nem tud a gyilkossági kísérletről, minthogy valószínűleg az adatszolgáltató, Robbie lánya sem, aki a szükséges kezelést anyjának a Ferenczi halála után kialakult alkoholizmusával magyarázza. Dénes úgy tudja, Robbie Winnie közbenjárásának köszönhetően került a szanatóriumba, hogy megússza a gyilkossági kísérletért rárótt börtönbüntetést. Nem tudjuk, pontosan mennyi időt töltött szanatóriumban, de 1935-ben már Angliában élt.⁹⁶ Még mindig Dénes Zsófiára hagyatkozva állíthatjuk, hogy három dologgal biztosan továbbra sem hagyott föl korábbi életéből: az utazgatással (levél Palma di Mallorcából), a női kapcsolatokkal (New York-i színpadi rendező lány) és az alkohollal – halálát delirium tremens okozta. Brennantól tudjuk, hogy temetésén csak lánya gyászolta.

⁹⁴ Valószínűleg Leslie Arthur Julien Hutchinson, „Hutch” (1900 – 1969): az 1920-30-as években a világ egyik legünnepeltebb kabarészárja. 1927-ben ment Angliába, Edwina Mountblatten biztatására, és hamarosan a közönség kedvencévé vált. Edwina Cynthia Annette Ashley (1901 – 1960): angol köznemes hölgy, Lord Louis Mountblatten brit királyi herceggel kötött házassága révén 1922-től Lady Edwina Mountbatten hercegné. A hölgy híres volt házasságon kívüli – köztük leszbikus – viszonyairól.

⁹⁵ Ferenczi, 1996, 173.

⁹⁶ Vö. Függelék 2.

Winnie Bécsből visszatért Amerikába, többször férjhez ment és élete gyökeresen megváltozott (Brennan, Dénes). Ebben a változásban Dénes Zsófia szerint Ferenczi terápiájának is szerepe volt, bár Winnie továbbra sem élt boldog életet. Halálának okát részben májbajának, részben a gyilkossági kísérlet okozta maradandó sérüléseknek, részben lelki okoknak is tulajdonítja.

*

Összegzés. A pszichoanalízis történetében valószínűleg nem gyakori jelenség – hacsak nem az analitikus „család” tagjainak vérszerinti rokonairól van szó –, hogy az analizáltak az analitikus valamelyik rokona közeli, majd hogyanem baráti és egyben hogyanem terápiás viszonyba kerül. Dénes Zsófia visszaemlékezése ezért is különleges történeti forrásnak tekinthető. Hogy mit árul el magáról a szerzőről, mivel árnyalhatja a Ferencziről kialakult képet, és mit mond kettejük kapcsolatáról, az már egy másik tanulmány tárgya lehet.

*

Függelék 1. (Dénes Zsófia visszaemlékezése)

– Hallgass ide, valamire megkérlek. Bemutatlak két nőnek. Két csodabogár a maga nemében. Az egyik, a fiatalabb, dúsgazdag. Az anyja ma is örültekházában él, az ön- és közveszélyesek osztályán, New York-ban. Bizony, a leánya veszedelmes örökséget kapott. Ezt zárójelben mondom neked, hogy tudd, mihez tartsd magad. A másik nő újságíró. Azt hiszem, tehetséges. Együtt kerültek hozzám analíziskúrára. Mind a kettő neurotikus, és mindkettő alkoholistá. Nos, az újságíró ostromol engem, hogy mutassak be neki egy pesti író vagy újságírót, aki beavatja a magyar irodalmi és sajtóviszonyokba. Kérte, inkább nő legyen. Hát én nem merek nekik mást bemutatni, csak téged. A nyelvüket beszéled, és ami érdekelheti őket a sajtóban, ahhoz értesz. De még egy, ami nekem fontos: te analízisen mentél át. Mégpedig prima helyen, Groddecknél. Téged ezek az excentrikusok nem billenthetnek ki az egyensúlyodból. Mert ne feledd: ők isznak, és italt kínálnak, hiszen úsznak a pénzben, és szeretik a bódulatot. Feltételezem, hogy te mindig megmaradsz korrekt határaidban, józannak. Bízom benned, hiszen ismerlek gyerekkorod óta. No és a feleségem unokahúga vagy. Kérlek, ezt se feledd!

Majdnem elnevettem magam, mert Ferenczi Sándornál nem szoktam meg, hogy ilyen ünnepélyes.

– Persze, hogy... persze. Én nem iszom le magam, se velük, se nélkülük, és...

– Nagyon kérlek ne vedd könnyen, amit mondok! Itt *betegekről* van szó.⁹⁷ Érted? Ha bemutatlak téged ezeknek, evvel nem *neked* szántam ajándékot, hanem *nekik*. És ne felejtse el: minden szavad és minden gesztusod másnap már tudomásomra jut. Hétszeresen megforgatnak majd nálam analízis közben. Mert ők mindent meggyónnak nekem. Ugye megértettél engem?

Erre megszeppentem. Egyenesen kisebbségi érzés fogott el.

– Igen, Sándor, most már tisztában vagyok mindezzel. Köszönöm a bizalmat, de hát én ettől, bizony, kissé húzódozom. Arra kérlek, inkább ne mutass be. Félek.

Ő pedig higgadtan felelte:

– De én ezek után *nem* félek. Holnap délután hat órakor várnak téged a Ritz hotelben.

⁹⁷ Kiemelések mindenhol az eredetiben.

Mikor a portásnak megmondtam, hogy kit keresek – a Dunára néző nagy lakosztály a gazdag nő nevének volt –, az arcáról leolvastam a már tenyerébe hullott aranyesőt. Haptákba vágta magát, és elkísért a liftig. Személyesen adott át a boynak.

Tavaszi volt, és napfényes a kora alkonyat, de Winnie szalonja behúzott plüssfüggönyeivel, mint egy éjfél bár. Kék villanyfények égtek a szobában itt és ott, pontosan úgy, mint afféle éjszakai helyen.

Az egyik szobaszögletben sarokdívány állt, azon kuporgott felhúzott lábbal mindkettő. Előttük alacsony asztalon magas koktélpoharak. Belépésemre mind a kettő felállt, és elém jött. Winnie, a háziasszony, ritka szépség. Fekete apródhaj, a homlokrojt mélyen a szemöldökig. Nagy, fényes – ebben a félhomályban világoszöld – gyermekszem, duzzadt és kissé duzzogó száj. Fémszálas brokátruha rajta, mint valamiféle perzsa jelmez. Kivirult, huszonhat éves nagylány. Az újságíró félakkora, mint ő; élre vasalt nadrág, sötétkék sporting fehér állógallérral, oldalt elválasztott, rövidre vágott haj. Az oxfordi diákok sok éven át jellegzetes hajviselete. Arca a kék fényben is bronzbarna, és a szeme lángol. Alkohol tüzel benne. No, vigyázok, ne zavarodjam máris össze. Titokban mély lélegzetet veszek, hogy elpalástoljam meghökkenésemet.

Az oxfordi diákbarátnőt Robertának hívják, de csak Robbie-nak nevezik. Ez fiúnév is, leánynev is. Úgy látom, találó.

Egy bármixer-kisasszony sűrű a jeget rejtő bárasztal mögött. Winnie bemutatja: Miss Annabell. St. Moritzból hozták magukkal. Ott dolgozott a bárban, és oly remekül keveri azt a koktélt, amit ők legjobban szeretnek, hogy kiemelték pultja mögül. Mindjárt visszavonul szobájába – magyarázza Winnie, – csak elkészíti az apéritifünket. Hogy az miből áll? Nekem elárulják, mert én nem vagyok vetélytárs. Ugye, hogy nem? De nem ám! – nevetek.

Nos tehát: jégkockák a nagy pohárban és whisky meg gin, az ő kedvenc márkáik. Ezekből jó nagy adag, és ízesítőnek friss narancs-, citrom- és grapefruit-lé, ez a három csak egy-egy gyűszűnyi. – De nem mindegy ám a keverő keze – jelenti ki Winnie. – Az arányosításhoz tehetség és intuíció kell. Rá kell hibáznia a fogyasztó egyéni ízlésére. Miss Annabell ebben kivételes talentum. Elnéztem egy percig Miss Annabell arcát. Szőke lány, tipikus angol: korrekt, mosolytalan. Jól hallja, természetesen, Winnie csendesre fogott kotyogását róla és a tudományáról, de úgy tesz mintha se látna, se hallana. Az egyetlen okos magatartás ilyen helyzetben. Mert mit is tehetne egyebet, ha már eladta magát rabszolgának dollárért? Lefejti a maga pénzét ezekről, amit itt a lehetőség határáig lefejthet, azután továbbáll. Mit bánja ő... Igaza van.

És e percben, bizonyára ugyanazt gondolja, amit én.

Elkészült a tudós ital. Miss Annabell felszolgálja élénk óriási termoszbán, a jégkockák vedret kis ezüstlapáttal melléje állítja, és eltűnik.

Robbie gyakorlott mozdulattal tölt nekünk.

– Skol! – hangzik pohárköszöntése, és iszunk. Nem mondom, valóban jó. Sőt: nagyszerű. És én nem félek tőle. Tudom, hogy ettől az egy pohártól még nem szédülök el. Párizsgyakorlatom van. De én ma többet úgysem iszom.

Ők ketten ott kuporognak újra a díványon. Én szemben velük egy fotelben, és közöttünk az asztal a báritallal. Sósmandula és fekete olívaszemek sem hiányoznak a poharak szomszédságából.

Megindul a társalgás, hogy ki kicsoda.

– Férjes asszony voltam – beszél Winnie –, de nem volt jó a házasságunk. Semmiben nem értettünk egyet.

– Hát az, bizony, nem jó.

Nagy gyermekszeme fénylik. Nincs benne szomorúság e percben. Csak életkedv és szomj. És a beteges vetületet sem az arckifejezése, sem a szava nem árulja most el.

– Nem, nem is vállaltam soká. Az örökségem függetlenné tett. Megismerkedtem egy koktélpartin Robbie-val. Nekem addig nem volt művésztársaságom, neki jóformán csak az. Ez nagyon tetszett nekem. Elköltöztem hotelbe, megindítottam a válókeresetet. Robbie a Hearst-lapoknak dolgozott akkor. Nézze, ott van egy reklámfüzet. Látja benne ezt a kis cikket? Huszonöt sor. Az ilyenért nyolcszáz dollárt kapott. Mert *neki* erre van „keze”. Az ember önkéntelenül utánakap. (a „kéz” problematikája Winnie-nél!)

– Ha gazdag! – mosolyodom el. És ők egy percig sem értik, hogy én ezzel mit is határoztam meg. Hogy milyen emberekre van ez delejes hatással. Beleolvastam a szövegbe: édes. Ügyes giccs. Reklámújságírás. Émelyedtem. Nyolcszáz dollár. No, no! De ez nekem mégse kell. A gyomromnak nem. Én szegény magyar értelmiségi munkás vagyok. Annak is maradok. És nekem ez jó. Sőt mindennél jobb.

– Úgy van! Egy ilyen utazás realizálásához valóban sok pénz kell! – érti pontosan félre szavaimat Winnie. – Én csupán jellemezni akartam, hogy Robbie milyen tehetségesen dolgozik. De nemcsak ez volt számomra szimpatikus őbenne, hanem hogy milyen jó művészek a barátai. A legelső ház, ahová elvitt engem, O'Neill otthona volt. O'Neill második felesége⁹⁸ nagy színésznő, ha nem tudná.

– De igen, tudom. Naponta olvasom a Belvárosi kávéházban a világlapokat, ez hozzátartozik a mesterségemhez. Így egyről-másról én is értesültem, ha nem is keresek huszonöt sorral nyolcszáz dollárt. Sőt egész hónapi munkámmal talán még a tizedrészét sem. De nem baj. Higgye el, én így is jól érzem magam. Egyébként Carlotta Monterey, az író új felesége, szalondrámákban játszik, hősnő és főként szépasszony – mondom fel a leckét. – Családi dráma folyt le O'Neilléknél a háttérben.

– Úgy van! – kiált fel meglepetten Robbie. – Igazán csodálom, hogy itt, a világ végén, ilyen jól értesült.

Ezzel csatát nyertem nála.

A néhány korty ital tökéletes biztonságot adott nekem ebben a furcsa, idegen légkörben.

– Az amerikai *Life* szintén ott van a kávéház folyóiratasztalán, és jó riporterei vannak. Hát... ennyi az egész.

– Szóval – biccent felém Winnie, és látom árnyalatnyi örömét, hogy orvosa nem valami „falusi kislánnyal” hozta őket össze Pesten – az úgy volt, hogy nem is a részletek játszottak nálam szerepet, és hogy miféle emberekkel érintkezik Robbie: ilyen híressel, olyan híressel... hanem az egész, ahogyan rámtört. Valami változás kellett már az életemben. Mert úgy, ahogy addig éltem, az elviselhetetlen volt. Így határoztam el, hogy Robbie-val most együtt utazunk. Sokfelé. Érti, ugye?

– Igen, értem – és a jeges italból szalmaszálon néhány kortyot újra felszívok. Arra gondolok, nehogy eszembe jusson bármit is kérdezni. Először is: angolszász népeknél a kérdés neveltlenség. Másodszor: mit szólna ahhoz Sándor, hogy én ezektől bármit is kérdezek?

– Tehát Robbie... – kezdek el és gyorsan abbahagyok egy mondatot.

⁹⁸ Itt vagy Winnie vagy Dénes Zsófia téved. Carlotta Monterey (született Hazel Neilson Taasinge, 1888-1970) amerikai színésznő O'Neill harmadik és egyben utolsó felesége.

– Azt akarja tudni – kiált fel Robbie –, hogy én honnan bújtam elő. Igaz?

Az ő szava szenvedélyes, vagdalkozó, nem is abban, amit mond, hanem a hanglejtésében. Nemcsak önkéntelen legénykedés szól belőle, Winnie majdnem gyermekded passzivitásával ellentétben, de mintha a háttérben rossz lelkiismerete szólalna meg, amit az erélyével túl akar kiáltani.

– Nos tehát: Ausztráliából. A szüleim angol állampolgárok voltak. Apám is, anyám is újságíró lett, világhírű újságírók. Én Melbourne-ben születtem, Sidneyben jártam iskolába, Hongkongban mentem férjhez, és Amerikába már egyedül hajóztam át. Szeretem a függetlenséget, a polgárok között hamar unatkozom, esetem az érdekes emberek. De jobban szeretem az egzotikus utakat. Az éjjeli világot. A nightclubok életét. A dzsesszzenét, a négerek muzikalitását. Nem szeretem a józan földönjárást. Mindig egy kicsit a levegőben... kellő távolságra a földtől, ha csak mód van rá. És ezért is szeretem az italt. A bódulattól várom az illúziót. Meg is kapom többnyire. – Szinte vadul mondja, és nagyot húz a szalmaszálon át.

– Lássá – szólal meg csendesen Winnie –, Robbie azzal hatott rám, hogy olyan más, mint a többi nő, akiket addig ismertem.

Felveszi poharát ő is. – Skol! – mondja felénk –, skol! – és lassan szívja az italt. Élvezi.

Azután rámnéz azzal a nagy gyermekszemével. Most mintha valahol mélyen fájdalom ülne benne.

– Elindultunk ketten. Ketten, két ennyire másféle ember, hogy bejárjuk a világot. De valami az idegeinkben nem szuperál úgy, ahogy kellene. Talán az ital az oka, talán valami más. És én akkor azt akartam, hogy elmenjünk Freudhoz Bécsbe. Voltunk is nála, de ő nem vállalhatott volna bennünket analízisre, túl sok a betege. Akkor hát eljöttünk Pestre, Ferenczi doktorhoz. Ittmaradtunk, őmiatta. Maradunk is addig, amíg be nem fejezi a kúránkat. Nekem jól tesz, azt máris érzem.

A kúra sokáig tartott. Több mint három évig – egészen az orvos haláláig, aki három esztendő után sem tartotta még befejezettnek. Azt akarta Ferenczi Sándor elérni náluk – nem mondta ugyan nekem, de számomra ez világos volt –, hogy maguktól lássák be, természetesen az analízis tanulságaival és megfajtéseivel, hogy az a „vad” állapot, az a szeszélyes rendetlenség, amelynek szabadon átengedték magukat, egyáltalán nem hozza meg számukra a belső megnyugvást. Az alkoholmámor pedig, mint minden kábítószer, csak a kábulat tartamára feledés, a rá következő kijózanodás annál tudatosabb és gyötrelmesebb. Az ilyen életmódnak jó vége nem lehet.

A pszichiáternek tulajdonképpen Winnie volt a betege. Őbenne lehetőséget látott, hogy terheltsége ellenére egyensúlyba hozza. De Robbie ellenszenvet érzett minden gyógyterápiával szemben, mert ő nem akart meggyógyulni, és ezt hangoztatta is.

Így tehát az orvos – Winnie kéréseire – Robbie analízisét csak azért vállalta el mégis, hogy ezen keresztül jobban belelásson kettejük problémáiba és Winnie reakcióiba.

Én a három év alatt sok mindent megértettem lelki alkatukból, orvosi magyarázat nélkül is.

Winnie egész életén át az anyját kereste. Az anyját, akit már csecsemőkorában elvesztett, és akit az elmegyógyintézetben soha fel nem kereshetett. Akit anyahelyettesnek állított melléje apja, azt gyűlölte. A férjében – akihez eleinte vonzódott – csalódott, mert nem kapta meg tőle azt a szeretetet és gyöngédséget, amelyet keresett.

Egész infantilis sóvárgása a meg nem kapott szeretet után Robbie felé fordult. Nos igen, ő lehetne az, akinek a közelében megnyugszik, és ő az, aki kárpótolhatja minden hiányért. Akiben végre anyát kap, remélte – persze nem tudatosan, csak tudat alatt.

Ez *talán* így is lett volna, ha Robbie megértőbb és tisztább lény. De Robbie csupán őrzöngő, önimádó, merő önzés, nagyravágyás és pénzsóvárgás, aki minden irigységével kihasználja a milliomosnő vonzódását iránta. Ő ebből csak profitot akar magának. Gyorsan leválasztani családjáról a megszedített asszonyt, sodorni – mint az árvíz – ezt a milliomost, aki maga rendelkezik örökölt vagyonával: Robbie-nak csak ez volt a fontos. Ez a kalandorpolitika. Ő szoktatta rá az éjszakai életre, a mértéktelen ivásra. Éppen csak az a mentsége, hogy ezt nem csupán száraz spekulációból követte el, hanem hisztérikus züllöttségében, ő maga is elsodortan. Ha ugyan ez enyhítő körülmény. Amennyire egy megrögzött alkoholista képes elhatározni valamit, ő elhatározta: itt az alkalom, most meggazdagszik. Amikor nappal néztem a bronzbarnára sült arcába, különös lánggal égő, nagyra nyitott szemében mindig ott láttam a kegyetlenséget. De az ő tapasztalt, több világrészt megjárt, egzotikus lénye mégis annyira bűvös volt – még az én szememben is –, hogy néha magam is elfelejtettem rejtett ösvényeit, és egy ideig mulattatott, milyen színes, milyen lázadó, milyen eszes és vakmerő egyéniség.

Időnként elutaztak egy-két hétre, legtöbbször Angliába. Amikor megjöttek, rögtön telefonáltak értem. Szerették, ha velük kocszom, vagy ha van időm, náluk üldögélek. Winnie azért, mert az orvosa mutatott be nekik, Robbie azért, mert Winnie-vel kettesben már unatkozott.

Egy-egy útjuk után kikerültek bőröndjeikből az új divatcsodák, a paradicsommadár-színességű selymek és bársonyok Winnie-nek, a huligánfiúk sporteleganciája Robbie-nak. Valóságos vagyon ruhaneműben. A régi kocsit is elhagyták Londonban, helyette a legújabb nagymárkát hozták Pestre, a Stefánia útra, ahol egy özvegy grófné már réges-rég mindenestől bérbe adta nekik a házát és háztartását a személyzettel együtt.

Nekem is hoztak mindig valami emléket, legtöbbször néhány színes zsebkendőt. Rájuk hímeztették a nevemet: Sophie. Nem Winnie kézírása volt, de Robbie-é. Az ő erőteljes, nagy betűi.

És ilyenkor meséltek vég nélküli bármeséket. Az egyikre tisztán emlékszem. Hogy London nagy szenzációja abban az idényben egy néger bázongorista és egy történelmi nevű angol grófné szerelme volt. A grófné ezüstszőke – beszéltek –, igazi ezüstszőke, és a bőre hófehér. Még nincsen harmincéves. A néger harlemi, a legfeketébb. A neve: Hutchinson. Bárdalait maga szerzi, zongorázza, a szövegüket maga írja és mondja. Egész műsora a grófnénak szól, csupa égő, önmarcangoló szerelmi vallomás. És az ezüstszőke grófné minden este ott ül a zongorához közel, az első sorban, iszik, és hallgatja az őt istenítő dalokat. Azt a fantasztikus zenét, amilyenre csak egy „fanatizált szegény néger” képes. A reggelig tartó monológot, amely egyoldalúan is dialóg. „Egész London” ott ül a Hutchinson-bárban. És Robbie – mesélés közben – egymás után gramofonra teszi a Hutchinson-lemezeket, mert elhozta valamennyit, és ülünk a Stefánia úti félhomályos stúdióban, és hallgatjuk. Őszinték, mint a zokogás. Mint az egészen igazi zokogás. Nem esztrád, nem bár. Valahol a sivatagban szól.

Néha, néhány percre, egyedül maradok Robbie-val. Egy alkalommal azt mondja nekem:

– Ha innét elmegyünk, jöjjön el velünk! Tudja, hová megyünk? Palma di Mallorcába. Velünk marad mindig. Jó? Csak egy szavamba kerül.

– Eszem ágában sincs, Robbie. Dehogyan megyek! Nekem itt otthonom, mesterségem, gyökerem van. Na és, ha magukkal mennék, én is mi lennék ott? Afféle kalandor. A maguk szeszélyeitől függnek.

Az arca sértődött, látom, hogy visszavágó szót keres. Megelőzőm.

– Miért nem dolgozik maga is, Robbie? Amikor van mestersége, amelyhez kitűnően ért. Mennyivel szebb játék volna, ha nem függne másvalaki gazdagságától. Én, mindenesetre, jobban becsülném magát.

– Szamár! – leheli felém.

Nem sértődöm meg. Neki szamár vagyok. De hát én ilyen vagyok, és ő bizony nem változtathat ezen semmit. Ennyi ereje neki nincs. Ennél maradunk.

Hogy mi kerül mindebből vissza Sándorhoz analízis közben, nem tudom. Ú erről soha ki nem nyitja a száját. De úgy látom, elégedett velem.

A hírt, hogy Ferenczi Sándor meghalt, egy májusi délelőttön én vittem meg nekik.

– A hölgyek hol vannak?

– Még fenn, az emeleten.

Fölmegegyek. Winnie szobáján nincs ajtó, csak függöny. Ágyban fekszik, feje magasan a párnán.

– Winnie kérdezem hangosan –, szabad bemennem? A Naphegyről, Ferencziéktől jövök.

– Jöjjön – és gyorsan megkérdezi:

– A doktor hogy van?

Ránézek, nem felelek. A szájam reszket.

Winnie felsikolt:

– Csak nem?!

– De igen, Winnie, igen.

Két kezével eltakarja az arcát, és sír. Keservesen, hangosan, panaszosan, mint a kisgyermek. Kifullad, és leereszti a kezét. Szempillafestékét elkente, az arca maszatos.

– Úgy szerettem! Úgy szerettem! Most ki segít rajtam? Mondja, Sophie, ki segít?

Nem vár választ. Sír.

Robbie benéz a szobába, nem jön be, mert rossz a lelkiismerete. És ez a fordulat, ez a hír neki – úgy hiszem – megkönnyebbülés. Ferenczi volt Winnie-nek az őellene vívott lelki harcában egyetlen támasza. Most könnyebb dolga lesz.

Megérintem Winnie vállát, szólni nem tudok én sem.

Megvárták a temetést, utána elutaztak. Néha Ferenczi özvegyének írtak, néha nekem.

Először megálltak Bécsben, hogy ott folytassák kúrájukat. Csak Winnie tartotta ezt szükségesnek, mert ő őszintén vágyott az egészséges emberi életre. De Freud professzor megint csak nem vállalta őket, mással viszont Winnie nem kísérletezett.

Így hát folyt tovább az ő gátnélküli életük, amelynek kormányrúdját most már tisztára Robbie tartotta kezében. Azt hitte, ezentúl mindent elér a neurotikus teremtésnél, amit csak akar. Nem volt kicsi a tét: Winnie vagyonának megkaparintása. Nem úgy mint addig: csak részletekben és szorosan mellette, hanem rátestáltan, végérvényesen. Robbie kalandorhajlama most már gátlás nélkül feltörhetett. Erőszakosságától Winnie abban az időben csak szenvedett, és egyik levelében kétségbeesetten írta: „Robbie már reggel részeg. Semmi mást nem iszik, csak jégbe hűtött konyakot.”

Hiába igyekezett Winnie, hogy lefejtse magáról a rákapaszkodót, pedig végül már ki akart szabadulni hatalma alól. Egyelőre nem ment, nem sikerült neki. Nem volt elég ereje hozzá. Csak éppen Robbie kapott észbe, hogy Winnie már-már kivonja magát szuggesztiója alól, és Ferenczi analízisének tanulságaival elérkezik oda, hogy tisztán látja őt. Kétségbeesésében delíriumos transzba itta magát, és egy éjjel késsel támadt az alvó Winnie-re.

Nem ismerem a közelebbi körülményeket, nem is voltam kíváncsi erre a hajmeresztő grand guignolra.⁹⁹ Winnie-t életveszélyes állapotban szállították akkor éjjel a híres bécsi Löw-szanatóriumba. Operálták, varrták, a legelső sebészek fáradtak napokon át az életéért. De sokáig feküdt eszméletlenül, s ezalatt Robbie már börtönben ült, szándékos gyilkosság kísérletének vádjával. Helyes! Helyes! – fakadtam ki én.

Winnie azonban, amikor magához tért, olyan nem várt magatartást tanúsított, amely mindenkit meglepett. Nem kétlem, hogy ebben szerepe volt Ferenczi több éves gyógyításának is.

Alighogy felnyitotta a szemét a betegágyban – akkor tért vissza a halál torkából –, első kérdése ez volt:

– Mi történt Robbie-val?

Megmondták. Azt hitték, hogy a börtön és a legsúlyosabb vád elégtétel lesz, megnyugtatja őt.

Nem így volt. Ő *nem*-et intett a fejével, és csak lehelni tudta:

– Elmeógyógyintézet... Az én terhemre.

Nem engedte, hogy az ügyesség a szándékos emberölés kísérletének vádját fenntartsa. Pszichiáter-szakértők – az ő terhére – a delirium tremens esetét állapították meg, és így Winnie átszállította Robbie-t valamely bécsi elmeógyógyintézet szanatóriumi osztályára. Tizennyolc hónapig kezelték ott.

Jogtanácsosa útján Winnie mindennel ellátta, de ő maga soha többé nem akarta viszontlátni. Őt és emlékét már csak úgy érintette magában, mint valamit, amit még anyagilag is el kell intéznie. Winnie maga, teljes testi felgyógyulása után, hátra nem pillantó sietéssel elhagyta Európát. Kaliforniában telepedett le, a tengerparton vett házat, és férjhez ment. Szépfíú filmszínészhez. Legbelül ugyanis annyi gyász és szomorúság fojtogatta, hogy azt hitte, az ilyenfajta házasság derűt hoz életébe. Nagyon szerette eleinte a férjét. Sokféle sportot űztek együtt. Azután mégis üresnek találta életét. Elvált, és még kétszer ment törvényesen férjhez. Szép sportfíú-színészhez minden alkalommal. De mindegyiktől elvált. Mert nem kapta egyik házasságban sem, amit az életközösségtől várt: a teljességet. Ferenczi analízise annyit elért nála, hogy holmi ivópajtás, kalandornő, egyáltalán női kapcsolat többé a világerő sem kellett neki. De házasságaiban azért sem lehetett boldog, mert a választásai túl sekélyesek voltak.

Szépséges fiatal Winnie nem élt sokáig. Egy napon titkára elküldte nekünk Santa Barbarából gyászjelentését. Májbaja vitte el. Nemcsak az ital pusztított a belső szervekben, de a gyilkoló kés is felsértett valamit, ami utóbb halálos következménnyel járt. És – ami mindennél döntőbb – a psziché sem találta meg végleges egyensúlyát.

⁹⁹ Grand guignol: borzalmakat bemutató rémdrámák; elnevezését egy ilyen darabokat játszó 19. sz-i párizsi színházról kapta.

Robbie pedig, amikor végre kikerült az elmeógyógyintézetből, mindenáron helyre akarta hozni Winnie-nél, amit végzetesen elrontott. Küzdött és harcolt a vele való találkozásért. Hiába. Ezt többé nem érthette el.

Így hát Winnie jogtanácsosánál Robbie hidegen felsorakoztatta anyagi követeléseit: egy szép, nagy villa London valamelyik kertnyegyedében, az ő nevére deponált tőke, amelynek kamataiból kényelmesen élhet, végül egy nagy luxusautó háza garázsában. Nem tudom, miféle kárpótlásul vagy kielégítésül igényelte ezt áldozatától, akit hajszal híján megölt.

A követelt zsákmányt csodálkozásomra megkapta. Egyetlen szó és minden üzenet nélkül. Az ember kiérezte Winnie-nek ebből a személytelen eljárásból fölényes megvetését.

Mindezek után Robbie-nak volt bátorsága ahhoz, hogy nekem egy szép napon levelet írjon Palma di Mallorcából, ahová valamikor már meghívott. Most újra invitált levélben, hogy sietve utazzak hozzá, az ő csodás, bérelt villájába, legyek a vendége. Egy New York-i színpadi rendező – érdekes és tehetséges leány – ott tartózkodik velem, írta. A szigeten elbűvölő az élet. És amit csak kívánhat az ember...

Nem feleltem rá, így hát nem írt többé. De órála is befutott nemsokára a hír, hogy meghalt. Delirium tremens vitte el.

Amilyen erkölcstelen ponyva ez az igaz történet bonyodalmaiban, olyan etikus lezárulásában. Valahonnét ítélet hangzott el: viruló korban halál.

*

Függelék 2. (Robbie adataiból)

I. Honosítási igazolás a brit *Országos Levéltárban*¹⁰⁰

Naturalisation Certificate: Roberta Nederhoed. From the Netherlands. Resident in London.

Reference: HO 334/136/5145

Naturalisation Certificate: Roberta Nederhoed. From the Netherlands. Resident in

Description: London. Certificate AZ5145 issued 10 January 1935. Note(s): Re-admission. Alias: Robbie Nederhoed.

Date: 1935 Jan 10

Held by: The National Archive, Kew.

Legal status: Public Record

Language: English

Closure status: Open Document, Open Description

II. Értesítés a *The London Gazette* 1935. március 5-i számában Robbie brit állampolgárrá való visszafogadásáról¹⁰¹

Nederhoed, Robbie

See Nederhoed, Roberta.

*Nederhoed, Roberta (known as Robbie Nederhoed); Netherlands; Journalist; 55o, Linden Gardens, W.2. 8 February, 1935.

¹⁰⁰ *The National Archives*, Kew.

¹⁰¹ *The London Gazette*, 5 March, 1935., 1552. – A *The London Gazette* a brit kormányzat hivatalos lapja, és a legfontosabb azok közül, amelyektől elvárják bizonyos jogerőre emelt tartalmú közlemények megjelentetését.

*Re-admission to British Nationality

Irodalom:

- Brennan, B. Willian (2015): Decoding Ferenczi's clinical diary: biographical notes. *American Journal of Psychoanalysis*, 2015 Mar;75(1):5-18. <http://dx.doi.org/10.1057/ajp.2014.54>
- Dénes Zsófia (1964): *Egyszeri kaland*. Magvető, Budapest, 1964.
- Dénes Zsófia (1979): *Szivárvány Pesttől Párizsig*. Gondolat, Budapest, 1979.
- Dénes Zsófia (1980): *Gyalog a baloldalon*. Gondolat, Budapest, 1980.
- Dénes Zsófia (1981): *Úgy ahogy volt és...* Gondolat, Budapest, 1981.
- Dénes Zsófia (1984): *El ne loptd a léniát és ...* Gondolat, Budapest, 1984.
- Dénes Zsófia (1985): *Ami a százból kimaradt*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Ferenczi Sándor (1996): *Kilnikai Napló, 1932*. Akadémiai, Budapest, 1996.
- Ferenczi Sándor (1997): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 1997.
- Ferenczi Sándor (2010): *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkel*. Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület, Budapest, 2010.
- Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2003): *Levelezés. II/2. kötet. 1917-1919*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2003.
- Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2005): *Levelezés. III/2. kötet. 1925-1933*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2005.
- Harmat Pál (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Harmat Pál (2012): Dénes Zsófia és Freud. *Forrás*, 2012/4, 83-84.
- Hárs György Péter (1995): Pszichoanalízis – túl a modern tudományosság “öröm”-elvén. *Replika*, 1995 december, 69-80.
- Hárs György Péter (1998): Medusa tükre eltörött. *BUKSZ*, 1998. tavasz, 28-37.
- Hárs György Péter (2014): Ferenczi contra Freud – Confusion of Tongues between Hungarian and Austro-German Psychoanalysis. *Tanulmányok – Studijeudies*, 2014. 1: 60–70.
- Hárs György Péter (2015): O conceito de paixão no Diário Clínico de Ferenczi. *Tempopsicanalítico*, 2015, 47 No 1., 9-21.
- Nederhoed, Roberta (1931): Eating in Budapest. *Harper's Bazaar*, 1931. May, 165.
- Severn, Elizabeth (1933): *The Discovery of the Self: A Study in Psychological Cure*. David McKay Company, Philadelphia, 1933. <http://dx.doi.org/10.1097/00005053-193502000-00045>
- Severn, Margaret (1988): *Spotlight: letters to my mother*. Kiadatlan kézirat. New York Public Library for the Performing Arts, Dorothy and Lewis B. Cullman Center, New York City, N.Y.
- Re-admission to British Nationality. *The London Gazette*, 5 March, 1935. <https://www.thegazette.co.uk/London/issue/34139/page/1552/data.pdf>
- The National Archives*, Kew. <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11787258>
- Valachi Anna (2008): A pszichoanalízis és a magyar irodalom. In: *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. (Szerk. Erős F. – Lénárd K. – Bókay A.) Thalassa, Budapest, 2008., 213-260.
- Weihls, Anke (1989): *Whither from Aulis? A childhood autobiography*. Floris Books, Edinburgh, U.K., 1989.